P. T. Chassé's werkzaamheid
als commissaris voor de overneming van
Makassar en onderhoorigheden gedurende
September—October 1816, blijkens eenige
van hem uitgegane en nog niet
uitgegeven rapporten

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

De indruk, dien de commissaris Chassé ten aanzien van zijn werkzaamheid voor de overneming van Makassar e. o. gemaakt heeft, is over het geheel genomen ongunstig geweest. Men verwijt hem zijn kortstondig verblijf aldaar; het zich den tijd niet gunnen om de komst van den vorst van Boni af te wachten; het weinig inzicht, waarvan hij zou blijk gegeven hebben: oordeelvellingen, die min of meer samenhangen met den eenige jaren later uitgebroken opstand. De publicist vond te eerder grond voor weinig sympathiek oordeel, omdat, naar het schijnt, hij geen inzage had gekregen van Chassé's stukken; men twijfelde er zelfs aan, of deze wel ooit voldaan had aan den hem bij instructie gestelden eisch tot het indienen van een algemeen rapport. Ikzelf heb het gemis van dergelijke stukken zeer gevoeld bij de bewerking van hoofdstuk IV in *Oost-Indië's Herstel in 1816* (1911), getiteld: „De overneming van Makassar met Timor, krachtens de overeenkomst van 23 Juli 1816” (bl. 300—334). Een behoorlijk overzicht van den politieken toestand wordt daar gemist; de „nalezing” in mijn volgend werk (1913) over het *Bestuur van 1817*, bl. 60—67, werd er nog noodig door. Niet uit schriften van Chassé werd dan ook geput, doch van den door hem geïnstalleerden gouverneur Kruythoff, dáár nog een vreemdeling, dus niet in staat het geheel zoo dadelijk te overzien; Chassé daarentegen had er reeds een lange loopbaan achter zich (bl. 305—306). Op bl. 314 klaagde ik er over, dat wij „van de overneming enz.” „zoo goed als niets” vernamen; op bl. 321 dat zijn „kortstondig verblijf” bleek „geheel onvoldoende” voor het ordenen der zaken; dat „van velerlei zijden” „het kortstondig optreden” is afgekeurd; dat „Bischoff, Van der Capellen, Engelhard” „zich bijzonder ongunstig” er over uitlieten; dat een daar genoemd artikel uit de *Hermes* mede zeer gestreng in zijn afkeuring was. *Gezien* had de schrijver van dat artikel Chassé's rapport „nooit”; ik merkte intusschen op — zie bl. 313, noot 1 —, dat het nochtans ingezonden werd, maar voegde er aan toe: „Op het Rijksarchief is het verslag niet voorhanden; het schijnt niet naar het Ministerie te zijn gezonden.” Dit laatste mag juist zijn; maar sinds vond ik het toch op

het Archief en wel in de z.g. *Collectie-Elout*, bundel N°. 47. Tevens trof ik daar andere stukken aan, zoowel van Chassé als van Kruythoff, die beter dan tot dusver over de toestanden inlichtingen geven. Bij het weinige, dat uit die dagen van officieele zijde tot ons is gekomen, scheen het mij geenszins van belang ontbloomt ze ter publiceering het Instituut aan te bieden. Overigens was het voor mij een buitengewoon verdrietige tot ontstemming prikkelende geschiedenis om aan deze brieven mijn ernstige aandacht te wijden. Chassé heeft zijn Hollandsch verleerd als hij het ooit gekend heeft; hij radbraakt de taal, zooals de Engelhard's e. t. q.; 't is alsof ik dat vervelend slag van onontwikkelden nog moet aanhooren, zóó irriteerend zijn hun stukken. Daarbij komt door en door slechte kopieering, waardoor ik menigmaal niet eens kon uitmaken wat eigenlijk bedoeld werd. Een dezer stukken is b. v. onderteekend Cassé!

I.

**Chassé's memorie, gedagteekend Makassar 20 October 1816,
gericht aan gouverneur Kruythoff, over de
toestanden aldaar.¹**

Naar ik elders mededeelde ², kwam gouverneur Kruythoff te Makassar aan „een paar dagen” na Chassé's optreden. De commissaris lichtte bij de in hoofde dezes vermelde memorie den gouverneur over de toestanden van het door Kruythoff te besturen gewest in. Dat stuk, gelijk alle stukken van Chassé, moge ellendig gesteld zijn, het moge nog verder bedorven zijn geworden door geheel onkundige kopiisten, het blijft niettemin belangrijk. Het geeft een hoogst verdienstelijk overzicht, gelijk

¹ Dit belangrijk stuk was reeds door mij, zoo goed en zoo kwaad als het ging, overgeschreven geworden, dus hiervoor gebruikt het rapport in de *Collectie-Elout*, toen ik het evenzeer aantrof in de Schneither-verzameling van 's Rijksarchief: zie het jaarverslag over 1915, bl. 354, dossier N°. 126 en over de verzameling zelf mijn in 1917 verschenen boek over het Indisch bestuur van 1817 op 1818, bl. XXVI N°. 58 van het Vóórwerk. Gelijk ik daar opmerkte zijn die stukken zeer netjes geschreven; evenzoo dus het afschrift van Chassé's rapport. Ik heb dit opnieuw met het door mij overgeschrevene vergeleken; onderscheidene leemten kon ik dientengevolge aanvullen; maar het is mij toch gebleken, dat vele feilen, die ik aan den kopiist verweet, inderdaad aan den slechten opzet van het stuk zelf moeten toegeschreven worden.

² *Herstel* t. a. p. bl. 315.

ik nog nergens aantrof. Uit dien hoofde laat ik het hier volgen. Er zij aan herinnerd, dat majoor Dalton de persoon was, die voor de Engelschen het gewest bestuurde en het dus aan Chassé overgaf.¹

Mijn Heer!

De menigvuldige bezigheden waarin ik mij zeederd mijn kortstondig aanwezen alhier zo ten opzichte der overnaam van dit etablissement en onderhoorigheden, als anders bevonden heb, hebben mij belet, hoe volgaarne ik daartoe anders gezind was, UwEdGestr. in alle vakken van deszelfs aan te vangen bestier eene zooveel mij doenlijk ruime inligting te geven, waarvan ik de noodzakelijkheid te meer gevoel, daar de archieven of oude papieren bij het Engelsche gouvernement op een allergebrekkeligste voet zijn geraakt, en dus dit anders gewoon, schoon omslachtig onderrichtsmiddel, daardoor grootendeels buiten UwEdGestr. bereik gebragt is.

Het vertragen van de overgaaf eensdeels door de Engelschen, en anderdeels door de ver-afgelegen aflos- of vervangposten veroorzaakt, heeft een bijna werkelijken stilstand in de overige zaken en de zulke welke de Inlanders betreft, onvermijdelijk moeten teweeg brengen.

Ofschoon ik wel gewenscht had, de zaken met den Koning van Bonij zo niet geheel, althans verder als geschied zij, ten einde te brengen, zoude dit, gemerkt het woelagtig character van den Koning en der Bonieren over het algemeen evenwel geen langdurige rust verzekeren, terwijl ik egter wegens een vredebreuk geen de minste bedugting voedt; moettende intusschen zoo wel ten aanzien van deeze, als overige bondgenooten een onafgebroken oplettendheid, gevoegd bij een voorzichtig voor hun als onmerkbaar wantrouwen, ten waarborg der veiligheid en rust strekken, want, wanneer zij bemerken, dat men hun voornemen heeft ontdekt, is doorgaans de voortgang afgesneden en het gevaar verwijderd.

Ook zoude het beneden de waardigheid van het Gouvernement wezen, dat ik langer wagtte naar de komst van Bonijs Koning, daar hem mijn aanwezen en begeerte om met hem te spreken of althans in brieven in onderhandeling te treden, lang bekend is; door het invallen van de regenmoesson verhinderd naar Java te keeren, genoodzaakt wierd, tot de maand April of Meij aanstaande hier te vertoeven; en alzoo het aanzien te geven, als ware men verlegen en verplicht, ten kosten van vele en langdurige correspondentie etc. dien vorst tot vrede te houden, waardoor zijn steeds ten top gekoesterde hoogmoed en vermetelheid om zig boven het Gouvernement, al was

¹ *Herstel* t. a. p. bl. 309.

het maar in vertoon voor de overige bondgenooten en het volk te willen verheffen, en langs dien weg over dezelve gezag te verkrijgen, een ruim veld zoude erlangen en de zaken dus tusschen het Gouvernement en hem verergeren, in stede van verbeteren; voorts de overige bondgenooten een verkeerde of met het belang van het door hen erkende gezag en magt van het Gouvernement strijdige gevoelens inboezemen.¹

Bovendien heb ik na rijpe overweging gedacht, dat onder approbatie van hunne Exellenties Commissarissen-Generaal het Bongaijs contract, hetwelk zeederd den jare 1667 heeft bestaan, en waarin de Engelschen ook geen verandering hebben gemaakt, als alleen de vernietiging van het 6de en 27ste artikel, hun speciaal betreffende, zoude kunnen in stand gehouden worden, te meer daar mijner achtens dan die twee artikelen stilzwijgend ten opzichte der vorsten bondgenooten, in werkende kracht terugkeeren, en overigens wanneer men eenige bedingen uit het Bongaijs contract wegneemt, die veelal of geheel als vanzelf door den aard der tegenwoordige bestaande zaken en omstandigheden vervallen zijn, of althans geen de minste klemmende waarde hebben; dan zal men, zolang geen vredebreuk met bondgenooten plaats heeft, ook weinig of geen verandering in hetzelfde kunnen maken, en waartoe zij ook, denk ik, niet zeer genegen zullen zijn, als zijnde de Inlanders in het algemeen op dit voorouderlijk gesloten contract gesteld.²

Dan wanneer de Bondgenooten ieder afzonderlijk, een contract met het Gouvernement wenschen aan te gaan of daartoe te brengen zijn, is zulks vooral, geloof ik, te verkiezen; alzoo Bonij zig dan hoegenaamd daarbij geen voorrang of eenig gezag, onder wat schijn of voorwending ook boven de andere bondgenooten kan aanmatigen, in voege dit bij het Bongaijs contract het geval is.

De met voorkennis en toelating van de hooge regering gesloten tripple aliantie tusschen Bonij, Soping en Wadjoe, bij de Inlanders Talloen-potje genaamd, zoude zeker een voornaam onderwerp ter vernietiging bij een nieuw bondgenootschappelijk of afzonderlijk contract moeten wezen. Dan dit ook is veelal vervallen en mist schier alle kragt; aangezien Soping tans nog met Bonij in oorlog is en de Wadjoreesen, altijd onzijdig, zig alleen met den koophandel onleedig houden.

Het zal, vertrouw ik, niet ondienstig weesen hier bekend te stellen, dat de bondgenooten zijn:

¹ Ik heb den indruk ten slotte gekregen, dat de vorst toch niet naar Makassar zou opgekomen zijn. Zie over de „langdradige geschiedenis” hierover in mijn werk van 1913: „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen”, op bl. 64—65.

² Voor bronnen over het Bongaijs tractaat vestig ik de aandacht op Hooykaas' Repertorium, dl. II, bl. 163, speciaal N° 12493.

De Koningen van	Bonij
» » »	Goa
» » »	Tanette
» » »	Sidenring
» » »	Soping
» republieken »	Wadjoe
» » »	Mandhar,

terwijl er nog sommige mindere princen, die min of meer vasallen van anderen of ten minsten niet geheel vrij zijn, in nood ter hulpe kunnen geroepen worden, als Barroe; zijnde het daarnaast gelegen land van Soepa, geregeerd door den Bonijs Prins Aroeng Natakka, met Sidenring en Barroe tegenwoordig in groote oneenigheid en op het punt van oorlog.

Eene schets van het zedelijk karakter van de Inlandsche koningen, princen en volken te geven, is mij, mits tijdsgebrek, onmogelijk, zoo min dan om een verhaal van hunne gewoontens en ceremoniën te doen.

Ook zoude zulks veelal lastig weesen, daar wegens dit onderwerp veele memoriën van de vorige gouverneurs, dagregisters en papieren van de vroegste tijden als doorweven, opgepropt, en voor zoo verre de ceremoniën van ouds, van onze zeyde geobserveerd, aangeteekend zijn en behooren alzoo tot maatstaf te dienen; zijnde eene vermindering voor hen beledigend, terwijl eene vermeerdering van eerbewijzing hun verwaand maakt; waaromtrent egter de omstandigheden, verdiensten of bijzondere oogmerken een gebiedende toon kunnen geven. Dit dus voor het overige daar latende, zal ik ten opzichte der bovengemelde bondgenooten en hunne landen afzonderlijk, zooveel mijn bestek gedooft, eenige nadere opgaven doen, beginnende met het rijk van:

Bonij, — liggende nagenoeg oost van het kasteel Rotterdam op de oostkust van Celebes, zijnde van eene groote uijtgestrektheid en zeer sterk bevolkt — is de oudste der bondgenooten, als hebbende de Boegineesen, schoon uijt eijgebelang gedreven, de overwinning op de Macassaaren door de Nederlandsche Comp. in 1667 behaald, ondersteund, en onze zetel zeer hier helpen vestigen, zonder dat immer een openbaare vredebreuk tusschen ons Gouvernement en dat volk heeft plaats gehad. Zij waren door de Macassaaren verscheijde keeren overwonnen, dog eijndelijk tot slaven van hunne overwinnaars verklaard, en ook alsoo weezenlijk in dienstbaarheid; toen zij, met de door hun koning Aroeng Palakka of na zijn dood Matinroa-ri-Boutualacq genaamd, verzochte hulp der Nederlanders zich vrij gevogten hebben.

De tegenwoordige koning van Bonij is een woelagtig, onverstandig heerszuchtig mensch, zonder persooonele dapperheid, zijnde door de Engelsche wapenen in 1814 naar zijn land teruggedreven. Hij heeft mij laten weten, dat hij zeer verheugd was wegens de terugkomst van den ouden vriend en bondgenoot van Bonij, en dat hij mijn brief

zoude beantwoorden en met de aanstaande Nieuwe maan op Pankajene komen, hebbende op de sommatie bij mijn brief dadelijk zijn gewapend volk van allerzijden doen terugtrekken en mij doen verzekeren, dat geene vijandelijkheden hoegenaamd tegen het Nederlandsch Gouvernement door hem zouden worden gepleegd, invoege dit dan ook tot dus verre plaats gevonden heeft.¹ Dan dit niettegenstaande zijn 's Gouvernements landen nog niet geheel van Bonieren gezuiverd, zijnde de van zijn jeugd ondeugende en zig met zee- en landroof opgehouden hebbende Bonische Prins Tjinrapole nog op Pankajene; volgens berigten van den Resident van Maros, tot merkelijke last der inwoners², waarover ik hem ernstig, onder bedrijven, heb onderhouden, en een submis ontschuldigend antwoord terug bekomen heb; dog waarop ik hem weder een tweede boodschap heb laten brengen om hem binnen de palen zijner verpligting te houden en van daar te delogeeren, in voege een en ander onder de bijlagen dezes te vinden is; hebbende hij mij op mijne tweede boodschap mondeling laten weten, dat hij naar Tanette, welk hem daar, ten tijde der Engelschen geplaatst had, zoude vertrekken,

Ik wil zeer wel gelooven niet alleen, maar stelle vast, dat Bonijs Koning nog vóór dan wel na mijn vertrek zal opkomen met allerhande pretentiën en verzoeken, zo als dat buitendien, vooral bij verwisseling van Gouverneur het oude geval is. Ook heeft het hier boven aangehaalde met de Engelschen gebeurde weder een nieuw veld geopend en zal hij mogelijk wel aanzoek doen, om zijn oude zetel op Boutualacq en hier omstreeks het kasteel Rotterdam, zo wel als op Maros, ofschoon die plaatsen en het geheele territoir buyten het land van Bonij door de wapenen van het Nederlandsch gouvernement gewonnen zijn; en alleen door den admiraal en commissaris Speelman aan Aroeng Palacca voormeld als een bewijs van genoegens wegens betoonde dapperheid bij de hierboven bedoelde overwinning op Maros, sommige padvelden zijn afgestaan en Boutualacq tot zijn verblijf, wanneer hij buyten zijn land zoude willen komen, gegeven; hebbende men hem, en vervolgens de nadere koningen van Bonij, zelf half gedwongen om op Boutualacq te blijven wonen, ten eijnde de voormaals altijd rusteloze en toen nog met tuk op wraak wegens hunne ondergane vernederingen en verliesen bezielde Maccassaaren, mits gebrek aan magt van Nederlanders, met hunne hulp binnen den teugel te houden.³ Mogt zulks nu het onderwerp zijner, pretentiën worden, zal UEdGest. zeer voorzichtig doen hem daarvan des doenlijk op eene minnelijke wijze af te brengen, en de decisie van het Generaal Gouvernement in te wagten zullende het egter noodzakelijk wezen hem, Koning van Bonij, bij

¹ Verg. *Herstel* t. a. p. bl. 320.

² Id. bl. 325.

³ Verg. over Bouwtuwalak, *Herstel* t. a. p. bl. 332.

gelegenheid te verstaan te geven, dat het niet alleen geen eer voor hem, noch voordeel voor zijn volk is, dat hij buyten zijn land woont, maar dat het nieuw Nederlandsch Koninklijk Gouvernement dit niet gaarne zal gedoogen.¹ Indien hij zoo een toespraak kwalijk zal nemen en dat niet onwaarschijnlijk is, alsdan voor de Boegis in zijn pruilloek gaat zitten, is het 't best hem daarin niet te weerhouden. Hoe verder hij en zijn princen van de hand zijn, hoe geruster en voordeeleriger het voor het Gouvernement zo ten aanzien der pagten als rijst en padijthienden wesen zal. Dog zal zulks mogelijk van gevolg zijn, dat eenige ondeugende Bonijse princen hier en daar, zo als dat nu ook onophoudelijk gebeurd en altijd het geval was, roverijen in 's Gouvernements landen blijven aanrichten, hetwelk dan ook door de Negorij-volken, en des noods door de inwoonders van de daar omstreeks liggende negorijen behoort geweerd, en vereischt wordende verder afgelegene volken of militairen tot assistentie dienen gezonden te worden, om geweld met geweld te keeren, en die kwaaddoeners te straffen.

De soedang of rijksornamenten van de Maccassaaren, welke, zo ik mij niet vergis, in den jare 1780 na den laatsten oorlog met de Macassaaren, door Aroeng Mampoe Goa in handen van den vorigen koning van Bonij gebragt, en weder in den jare 1814 door den tegenwoordige aan Aroeng Mampoe Goa teruggezonden; vervolgens door hem aan de Engelschen overgeleverd, en door deese in handen van den tegenwoordigen Koning van Goa gesteld zijn², was seêdert al den tijd, dat deese zich in handen van den koning van Bonij bevond, een twiststuk bij wijlen van de warmste aard, also men gestadig was aandringende, dat hij die Rijksornamenten, of eijgenaardiger gezegd, voorwerpen van het domste bijgeloof, als wordende het gemeen in den waan gehouden, dat dezelve, naar luid hunner fabelhistorie wezenlijk door de eerste vorsten der Maccassaaren, Banrie Manoeren genaamd, van den Hemel medegebragt is! aan de Maccassaaren zoude teruggeven, also het bezit daarvan in Bonijs handen, dezelve door een als gezegd verregaand bijgeloof en verdeeldheid geslingerd aan Bonijs zijde hield en veroorzaakte dat vooral die van de gebergten deeze Soedang, en dus Bonij, openbaar volgende en hun gewoone trouw aan het Nederlandsch Gouvernement zo niet geheel verbroken, althans geschonden hebben.³ Dit dan ook ware zeker van gevolg geweest.

¹ Bischoff's afkeuring hierover leze men op bl. 330—331 van *Herstel* t.a.p.

² Het voorafgaand Nederlandsch bestuur had die restitutie geweigerd „op gansch geene verwerpelijken gronden”, meende Engelhard: zie *Herstel* t.a.p. bl. 333.

³ Vandaar de anders eenigszins onduidelijke mededeeling in *Bestuur-1817* t.a.p. bl. 66, dat, in verband met de teruggave der Makassaarsche erfstukken, de Berg-Makassaren weder waren teruggekeerd „onder den Soedang en de gehoorzaamheid van den koning der Makassaren”. — Over dergelijke ornamenten in het algemeen, zie Vollenhoven's *Adatrecht*, bl. 372—373 (1911); belangrijk.

dat, wanneer het Gouvernement en de tegenwoordige koning van Goa zig daar niet tegen verzet hadden, de koning van Bonij ook koning van Goa of der Maccassaaren zoude geworden zijn, waardoor het altijd op Celebes als onvermijdelijk gezogt en onderhouden evenwigt, zeker geheel verloren en hem het middel ter hand zijn geraakt, om, zo als de Maccassaaren voor desen deden, den baas te spelen, het Gouvernement niet weynig in onrust of erger te brengen, ja somtijds tot een geheele opbraak, dan wel kostbaren oorlog te dwingen.

Het tweede struijkelpaardje van den overleden Bonijs Koning was omtrent de schuldboete van Sidenring, Tanette en de met dezelve verbonden geweest zijnde princen wegens dat zij tegen op Sagerie, in den jare 1795, zig in oorlog hebben gesteld daar hij dezelve niet alleen als vasallen, maar als slaven van Bonij begeert beschouwd te hebben, welke schuldboete eerst in 1799 tot 66.666 Spaansche matten door hem was gesteld, en door mijne tusschenkomst op 11.000 Sps. verminderd, is thans geheel buiten aanmerking, daar Tanette zig met Bonijs Koning tegen de Engelschen heeft vereenigd en ten strijde geweest is; *dan is er nog het* door toedoen van den commandant Wikkerman destijds voorgevallene, waarover mijn gevoelens te uiten geheel buiten den aard van dit geschrift en mijn voornemen is¹.

De Koning van Bonij heeft door eene onvergeefelijke inschikking van den Commandant Civiël en Militair Wikkerman ook huijsen in de stad Vlaardingen gekogt en bezeeten, tot het gebeurde met de Engelschen plaats vond, als wanneer deese die huijsingen hebben aan de Chineesen verkogt. Dan ook zo iets kan en mag hem, Koning van Bonij, nooit weeder vergund worden, zonder ten minste de geheele stad, zo niet het fort Rotterdam, in een altijd duurend gevaar te stellen om afgelopen te worden.

Sommige van de eijlanden aan die zijde van Celebes en onder of in de nabijheid van 'sgouvernementsgrond geleege zijn van oude tijden in leen aan Bonijs Koning afgestaan en worden nevens alle diergelijken aan hem gedaane vergunningen, als een eigendom beschouwd, zoodanig, dat hij er eenige weder aan Gouvernements onderdanen op zelve wijze heeft geleend. Hieruit blijkt, dat veele in den beginne zeer gering voorkomende toelatingen door den tijd gewigtig worden, zo als dat onder anderen bevonden is, omtrent zommige kleijne stukjes grond, die men den Koning en Princen van Bonij hier en daar heeft vergund; beginnende zij nu wederregtelijk, in het geheim of ook bedrijging, in pand te neemen al zulke landen als de onderdanen van het Gouvernement in de nabijheid daarvan bewerkten of in leenbezit hadden, of ook met van de daar rondliggende

¹ Voor het door mij gespatieerde staat echter: „booven het diendwegen”! J. C. van Wikkerman gaf de kolonie aan de Engelschen over: zie *Herstel* t. a. p. bl. 308.

velden van de onderdaanen jaarlijks bij bewerking zig wat toe te eijgenen, om daarvan eijndelijk geheel bezit te neemen; om welke van den beginne wezentlijk bijna beuzelingen, men dan ook in vroegere tijden, denkelijk geen water, als men zegt, heeft willen vuil maken, dog waarvan het vervolg het gewigt te kennen, geleerd heeft. Het blijkt uijt dat alles dat men Bonijs Koning noch princen bijna niets zonder gevaar kan toegeven. Geene der overige vorsten noch princen op Celebes zijn zo brutaal en te gelijk laag als die van Bonij doorgaans zijn, maar laaten zig gezeggen en tot hun pligt houden, of daarvan eenigermate geweeken zijnde, terugbrengen.

Onder andere onaangenaamheden met de Bonieren vond men er van ouds in het doen der verthiening, als zijnde de princen en mindere Bonieren gehouden; even als 's Gouvernements onderdaanen de thiende van het rijst- of padijgewas op te brengen; alleen was de Koning daarvan bevrijd; wordende verthienders op allerhande slinksche weegen en somtijds door geweld onder allerhande voorwendfels gehinderd!¹ Hieruit zal men verder kunnen bevatten, dat het zaak is, om Bonijs Koning, princen en regenten, buijten zo veel moogelijk, zelfs verwijderd, van het gebied van ons Gouvernement te houden; en daarentegen de onderdaanen van Bonij, welke in meenigte zijn, zonder hun hoofden, dus als Gouvernements onderdaanen te permitteeren op 's Gouvernements grond te wonen, en met den landbouw of andere eerlijke broodwinningen hun voordeel te doen, tot welke ik reeds de noodige orders heb gegeven; en ook al verscheijden onderdaanen zekere Daeng Staba met nog omtrent 300 Boegineesen op de negorij Takalara; gelijk den voormaals op Boutualacq gewoond hebbende Kalin of Opperpriester, om op Maros invoege voorschreeven te verblijven, heb toegestaan; want vooral geheel om de Noord op Sagerie en Mandalle is het nog zeederd den oorlog van 1796 als geheel ontvolkt, en wordt dus van die landstreeken weijnig of geen voordeel getrokken, terwijl bovendien de Bonieren een goed ijverig landvolk kan en moet geacht worden te zijn, ja in ijver, de onderdaanen verre voorbijstreven; terwijl door deese inwilliging de daarvan gebruik makenden allerzijds in 's Gouvernements belang worden gebragt. Niets maakt der Bonieren gebrek als hun hoofden, en gevolgelijk moeten zij, op 's Gouvernements grond wonende, geen Bonijse regenten hoegenaamd over zig hebben, maar zig als onderdaanen schikken en gedragen.

Ten besluite vinde ik noodig mijne gevoelens hier bekend te stellen,

¹ Het in de geschiedenis dezer streken belangrijk onderwerp betrekkelijk „De vertiening van het rijstgewas en de tesangheffing in het Gouvernement Celebes en onderhoorigheden” vindt men o. a. zeer goed uiteengezet in de „Mededeelingen voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, bewerkt door het Encyclopaedisch bureau. De buitenbezittingen 1904 tot 1914”, deel I, bl. 26—28.

ingevalle de Koning van Bonij zig niet begeerde te schikken, dat is redelijk te worden door het Nederlandsch gezag in hare volle waarde te erkennen, en als een vreedig bondgenoot zijn pligt ook omtrent de overige bondgenooten te vervullen; dat het dan het beste zal wezen, als een personeele actie tegen hem te beginnen en hem (*te vervangen?*) en zijn broeder Aroeng Lompo op den troon van Bonij te helpen; zijnde deese volgens de Bonijsche rijks wetten booven den tegenwoordigen Koning daartoe gerechtigd, als geboren zijnde, nadat zijn vader Koning is geworden. Want buiten dat het oorlogvoeren hier een kostbare zaak is, welke veel menschen vernielt, en waarbij weijnig of niets te winnen zij, als eenige mogelijk fraaije ten papiere gebragte vredesconditie, waarvan bij tijdsverloop niets wordt, zoude men daardoor ook veel het Gouvernement togedane den Koning tegen zijnde Bonieren ongelukkig maken; moettende bij het volvoeren van dit voorstel den Koning van Sidenring, wiens kleijndogter met Aroeng Lompo gehuwd is, niet vergeten, maar veel van de uijtvoering (*hem?*) overgelaten worden.

Overigens zal mijn in den jare 1805 ingevolge de order van de hooge regeering opgemaakt compendicq verbaal, vertrouw ik, datgeene aangeven, wat bij deese memorie ten deeser stoffe ontbreken zal gevonden worden.

Het tegenwoordig rijk van *Maccassar* ligt een en een half uur gaans oost van het kasteel Rotterdam en grenst aan en stuijt in het westelijk voorgebergte. De Koning ten tijde der Engelschen als zoodanig aangesteld, is nog niet door ons Gouvernement bevestigd¹; zullende ik van geen oude bij de papieren en archieven voorkomende zaaken en gebeurtenissen spreken, als alleen hier ter loops aanhaalen, dat de laatste oorlog teegen denzelven in 1779 door een hardnekkig neegen maanden uijtgehouden beleg van de zeer groot in omtrek geweest zijnde stad Goa, en daarop door storm behaalde overwinning, is geeijndigd en met het in puinhoopen verkeeren van dezelve, de laatste hand aan alle de Maccassaarsche vestingen gelegd, mitsgaders hun grootheid en kragt niet alleen gefnuikt maar bijna geheel vernietigd is, zódanig dat zij ons Gouvernement thans om Bonij teegen te staan, volstrekt noodig hebben.

De Maccassaaren zijn onder een goeden aanvoerder dapperder dan de Boegineesen; dog waaren langen tijd wegens den Soedang verdeeld tusschen het Gouvernement en Bonij, zo als dat reeds hiervooren bij het omtrent Bonij verhandelde is opgeschreven², door welke verdeeldheid hun verzwakking nog altijd toegenomen is. Dan zij zijn

¹ De bevestiging had eerst plaats bij een besluit van C. C. G. G. d.d. 11 April 1817: zie *Herstel* t. a. p. bl. 320.

² Zie bl. 424—425.

thans door het terugerlangen van den Soedang of Rijksornamenten weder genoegzaam te zamen gebragt onder den teegenwoordigen Koning, die, benevens zijn geheele familie, veel hart voor de Nederlandsche natie heeft; zijnde zijn goed gedrag teegen Bonij voor de Engelschen met een eereteeken door de laatste vereerd.² Ofschoon nu de Maccassaaren, zo door den oorlog met de Hollandsche Compagnie als hunne onderlinge verdeelheid, als gezegd is, zeer ontzenuwd en ontvolkt zijn, zijn zij egter altijd met ons en een verzekerde steun teegen Bonij; zo als dat beweesen is en niet wel kan veranderen, als beschouwende zij Bonij als de oorzaak huns ondergangs; daar zij reeds niet alleen op Celebes, maar op Ternate, in de Molluccos, Sumbawa, Balij en tot op Borneo zig het meesterschap aangetrokken, en de Bonieren als hierboven aangewezen is, onder en tot slavernij gebragt hadden. Dan hoedanig het ook zij omtrent deese, zo wel als ten aanzien van de overige koningen, bondgenooten en volken van Celebes diend altijd een voorzichtig wantrouwen gekoesterd.

Aboe Bakara is een zoon van den vorigen Maccassaarschen rebel Sankilang, doet niet als branden, rooven en plunderen, vluggende voor dengeene, welke hem achterna zet, zijnde zeederd veele jaren vogelvrij verklaard.

Het rijk van *Tello*, drie kwart uur gaans benoorden dit kasteel gelegen, was altijd onder de koningen van Goa; dog na de overwinning der Maccassaaren is het zelve van dat rijk gesplitst; hebbende de Engelschen de Tellosche vlag, Madjiang Kebo of Witte tijger genaamd, weder in handen van den Koning van Goa gesteld en heeft deze zijne zuster Craeng Bontomasoegie daar als regentesse gelaaten, zullende dit rijkje na haar dood, uijt verkeerde handen dienen te worden gehouden en altijd onder 's Gouvernements oppergezag moeten verblijven.

Thans zal ik het verwijderste koninkrijk en bondgenoot, namentlijk *Soping* ter hand nemen, liggende hetzelve het noordelijkste, reijkende aan den westeroever van Celebes, van Padoekoe tot Batoe-poetie, en oostwaards tegen Wadjo. Dit was steeds, schoon afgelegen, de trouwe bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement. De tegenwoordige Koning is een goed mensch, altijd bereijd om des gevergd ter hulpe te snellen, zooals hij dat ook heeft beweesen aan de Engelschen, welke om hun zwakke bezettingswille in gevaar geraakt waren, en moogelijk zonder de spoedige bijkomst van den Koning van *Soping* verlooren zoude geraakt zijn; en voor welke goede gedraging zij hem een goude eerepenning geschonken hebben. Dog wordt dit rijk thans zeer door Bonij gekweld, zo door tuk op aanwinst van land aan die zijde van Celebes, als ter wraakneming wegens dat, als evengemeld is,

¹ Bij besl. d.d. 15 October 1818 N°. 7 kenden C. C. G. G. een ander eere-teeken ter vervanging toe: zie bl. 66—67 van mijn *Bestuur-1817* t. a. p.

die Koning zig bij de Engelschen heeft gevoegd om Bonij af te weeren en te beoorloogen; hebbende Bonij reeds verscheiden stukken land en negorijen van dat rijk weggenomen. Het zal dus natuurlijk zelfs zeer noodzakelijk zijn een naauwer verband tusschen de bondgenooten, des doenlijk, te bewerken en een evenwigt teegen Bonij daar te stellen; moettende dit mijner achtens geschieden met Sopeng, Sidenring, Tanette en Goa of de Maccassaaren in een naauwer vriendschap zaamen te brengen opdat zij ter gader hun regt teegen Bonij met toestemming en onder bescherming van het Nederlandsch Gouvernement zullen kunnen handhaven; dog hetwelk, wanneer het Gouvernement met Bonij wel is, met omzichtigheid dient te geschieden, en zo hier als in al het overige door mij opgegevene wordende, de baaken na de diepte of het ij¹ geplaatst en behoort hoedanig ook altijd gezorgd, dat het Gouvernement in alle geval de beslissende toon zal kunnen geeven.

Van Sopeng zuydwaards ligt het land of rijk van *Sidenring*, strekkende zig aan de westeroever van Celebes, van Batoe Poetie tot Pare Pare, zijnde Pare Pare bevoorens aan den Koning van Bonij geweest; dog na de vlugt van hem, door de Engelschen aan den Koning van Sidenring gegeven, welke het nog bezit, en wegens de daar zijnde schoone welgelegen rivier tot zijn koophandel-oogmerken volkomen dienstbaar vindt. Sidering was altijd een goed bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement, heeft kragt tot oorlogen in zig. De Koning is ook een goed mensch, dog wat baatzuchtig en houdt zig veel met den koophandel bezig, waardoor hij zijne middelen niet weijnig vermeerdert².

Ik denk zeeker te mogen stellen, dat ook al in der tijd tusschen hem en Bonij twist zal ontstaan wegens het hem door de Engelschen gegeven hierboven gemeld stukje grond Pare Pare; dan hij zal altijd gedugt voor Bonij zijn, te meer als de bovengemelde verbintenis slegts gedeeltelijk tot stand gebragt weesen; zullende men dan ook kunnen rekenen, dat Bonij geen gerust verblijf noch eigendom als in zijn eigen land heeft. Des Konings dogter, getrouwd met den broeder van den Koning van Bonij, Aroeng Lompo, houdt zig wegens twist met den Koning van Bonij in Wadjo op en is de hier te voren door mij bedoelde prins, zijnde door familiebetrekkingen, en, naar men zegt, wegens zijn karakter, aldaar zeer g'acht.

Naast Sidenring legt het land van *Tanette*, grenzend aan 's Gouvernements noordelijkste landscheijding, Mandalle genaamd, en strekt noord tot het land Barroe; is dan eens afgefallen en dan weder het

¹ „of het ij"! Het staat zoë in de beide afschriften.

² Bij besluit d.d. 24 Januari 1818 N°. 24 werd hem een eereteeken door C. C. G. G. toegekend: bl. 65 van mijn *Herstel* t. a. p. en bl. 320—321 van mijn *Bestuur-1817* t. a. p.

Gouvernement bijgekomen; heeft laatst met Bonij tegen de Engelschen geoorloofd; hebbende de Bonieren deesen Koning wijs gemaakt, dat Bonij voor de Hollandsche Compagnie tegen de Engelschen ageerde.

De Koning heeft zich volkomen voor het Nederlandsche Gouvernement verklaard, en zijn verkleefdheid bij brieven mij te kennen gegeven, zodanig dat men hem als geheel het Gouvernement toegedaan kan en moet beschouwen.¹ De voorouders van dezen vorst zijn de Nederlandsche Comp. bij verscheijde gelegenheden op Java zelf, ter hulp gekomen, waarvoor zij een nog bij hun gedragen en hoogst vereerdwordend gedenkteeken hebben erlangd.

De Tanettereesen zijn zeeker met het volk van Pantjama, de dap-perste soldaaten, dien er op deese kust zijn; zijnde bij de laatste actie met de Engelschen den Datoe Tjita, de broeder van deesen Koning, met het vaendel in de hand, gereed om op de Engelschen in te stormen, dood geschooten.

Op verzoek van den Koning, heb ik hem de reeds ten tijde der Engelschen als in zijne handen gevallen verthiening Padij laten behouden, willende wegens deese geringheid geen hinder in het plan om hem op onse zijde te brengen, veroorzaaken.

De landjes van *Barroe* en *Soepa* grenzen langs strand aan Tanette en reiken tot Padoukoe, zijnde den koning van Barroe in twist met den Bonijschen prins Aroeng Natakka, welke laatste Soepa door erfenis bezit. Wanneer zig daarmede nu Sidenring, Soping en Tanette, welke aan hun vermaagdschap zijn, bemoeijen, volgt er zeeker weder een aangelegen oorlog uijt voort; en het zal mij verwonderen, als Bonij dat vuurtje niet aanstookt, indien hij de oorzaak niet reeds van de twist is, ten eijnde daardoor zijne vijanden verzwakt ziende, zijn voordeel te doen en den eene na den anderen op het lijf vallende, ten onder te brengen.

Thans heb ik de aangelegen bondgenooten ten deeser kust, zooveel mijn tijdperk is toelatende, bekend gemaakt, en de middelen om van dezelve voor het tegenwoordige, naar mijne inzage, nut te trekken, opgegeeven; want het Gouvernement staat wel met Mandhar en Wadjo in vriendschapsverbond, dog dit ook is alles wat men er van zeggen kan, zijnde zeedert meenigte jaaren zelfs weijnig of geen dan gering handelscorrespondentie tusschen ons Gouvernement en deese bondgenoten onderhouden.

Evenwel vormen en bepalen die landen de grensscheijding van het onder dit Gouvernement gehorende bondgenootschap; zijnde het overig gedeelte van ouds onder Ternaten, dog veelal verlaaten, of door Bonieren beheerd en bezeeten.

¹ Verg. *Herstel* t. a. p., bl. 319. Een der brieven van Tanette, gedagteekend 27 September 1816 deed ik afdrucken als bijl. VIII (bl. 328—329) van mijn werk: *Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817* t. a. p.

Nu zal ik mij keeren tot een almede ouden, ja ouder bondgenoot, dan die van Celebes, op het Eyland *Boeton*, liggende dit eyland noord oostwaards van straat Saleijer. Het is zeer vruchtbaar, groeiende daar niets dan pattatters en djagong of Turksche tarwe, waarmede zig de bewooners voeden ¹.

Onder dit eyland gehoorren de Toekang Bessies enz. zijnde de Boetonders meest altijd met hunne naburen van Tobelo en anderen in oorlog. Zij worden door een Sulthan en Rijksgrooten bestierd, zijnde een bondgenoot, van welke men nut trekt bij verongelukken van scheepen of vaarhuigen op eenige van de daaromtrent liggende gevaarlijke reeven en droogten, als brengende zij de schipbreukelingen in dat geval zonder eenige kosten na herwaards.

Deze zijn gewoon jaarlijks gezanten naar hier te zenden, zo tot bewijs van hunne achting etc. voor het Nederlandsch Gouvernement, als om de specerij-extirpateurs terug te brengen en weder andere mede te nemen. De gem. specerij-extirpateurs bestaan gemeenlijk in een sergeant en twee gemeenen, die ook veelal dienen, om ervaring te geven, wat daar en daaromtrent voorvalt; de extirpatie van specerijboomen op Boeton beteekent doorgaans weinig; maar men conserveert daardoor het recht, wordende daarvoor naar de aloude conditie 300 ropijen aan dubbelde stuyvers betaald; terwijl de gezanten, gedurende hun aanweesen hier 's maands 12 ropijen, $\frac{1}{4}$ last rijst en 50 ₧ zout, zoo voor hun als voor hun volk almede na oude inrigting genieten ².

Seedert dat de Engelschen hier zijn, hebben zij maar eens gezanten gezonden, omdat zij niet naar de gebruiken met de gewone eerbewijzingen etc. ontfangen zijn.

Tot hier gevorderd zijnde blijft mij over iets van de vassalen te zeggen, en daaromtrent wegens *Bima* aan te merken, dat dit een wreede vassal en volk is; hebbende volgens opgave der Engelschen, de Koning aan dat Gouvernement verzocht, om aangezien zijne gebrekkige lichaamsgesteldheid, een ander in zijn plaats te mogen benoemen. Leverende Bima bij uijtsluiting sappanhout voor het Gouvernement en dat tegen 50 stuivers de picol of 125 pond, terwijl er slegts weinig of niet noemenswaardig van het passeverleen en zegelgeld ten voordeele komt. Overigens is het land daar ook niet zeer vruchtbaar, wordende er fraaije, dog kleine paarden gevonden. Guarnisoen is er bijna niet noodig, ofschoon het indertijd en bij gelegenheid eenigzints dient geregeld (*te worden?*), zijnde geen enkele man door mij derwaards kunnen gezonden worden, zo wel om volkgebrek als ontstentenis

¹ Ofschoon de zin zou doen vermoeden, dat het eiland moest heeten *onvruchtbaar*, zal toch wel, denk ik, *vruchtbaar* bedoeld zijn.

² Verg. mijn *Bestuur in het midden van 1817* (1915), bl. 7, noot 2 laatste alinea, met de drukfout 1812 voor 1818 op één na den laatsten regel.

van vaartuigen en om onkosten te vermijden; zijnde daar ook voor de Engelschen geen militairen geweest, dan een paar oude caducque van voorige tijden. De resident Pielaat is daar bij provisie als zodanig in Z. M. dienst gecontinueerd, en zal zeeker welhaast een zoogenaamde provisieprauw zenden om de nooddriftigheden voor die residentie af te halen! ¹

Sumbawa is wel minder rustig; dog hier legd nimmer eenige bezetting en houden koning en volk zich daar stil, wordende het sappanhout door het Gouvernement bij uitsluiting ook daar genooten en even als dat van Bima met 50 stuivers de picol betaald.

Men heeft zeer weijnig en volstrekt nog geen voldoende narichten van de verwoesting, welke de vulkaan van Tambora in 1815 heeft te weeg gebragt, wordende verondersteld, dat de rijkjes van *Tambora*, *Sangar* en *Papekat* geheel zijn vernield en door de lava begraven; terwijl na dato de hongersnood op Bima, Sumbawa en daar omstreeks zoo nijpend is geweest, dat vele menschen daardoor omgekomen en anderen door honger uijtgemergeld herwaards zijn koomen vlugten.

Van *Dompo* heeft men ook geen vaste bescheijden; dog ten aanzien van welk een en ander naauwkeurige narigten te geven, den resident de behoorlijke aanschrijving door mij is gezonden.

Omtrent *Timor*, dat eerst bij of na de inbezitneming door de Engelschen aan of onder dit gouvernement is gebragt, weet ik niets op te geven, dan dat daar ook een verbondschap met het Gouvernement scheint plaats te vinden tusschen de Rajahs Couparie, Sonnebaai, Amabio en Amphoeang en Rajkens, terwijl daar ook nog drie mindere Koningen als vassallen zijn; zijnde ook derwaards om zelve reden als onder Bima is geschreven, geen militairen gezonden, in hoope en verwagting, dat het daar zijnde en uijt Amboneesen bestaande garnisoen van o. c. 25 man, zig wel, ten minste voor een korten tijd, in den dienst van Zijne Majesteit zal engageeren.

Ten tijde der Engelschen heeft de resident Hazard, welke daar als zodanig in Zijner Majesteits dienst provisioneel is gecontinueerd, verzogt om ammunitie, ten eijnde een der Inlandsche hoofden of princen van Amanoebang wegens onrustige gedraging te beoorlogen, hetgeen door den Resident alhier aan het Engelsche Gouvernement op Java is geschreven. ²

Mijns weeten brengt Timor niets voor het Gouvernement op dan het afvloeiende van de in- en uitgaande rechten enz., wordende door particulieren van daar voornamentlijk was en sandelhout uitgevoerd, En de onkosten door de inkomsten ruijm goed gemaakt.

¹ Over Pielat, zie nader *Herstel* t. a. p. bl. 319, noot 1.

² Verg. mijn artikel over Hazaart in het *Koloniaal Tijdschrift* van 1917, 6^e jaarg., afl. N° 1 en 2, bl. 1 v. v., zoomede *Herstel* t. a. p., bl. 317—318.

Hiermede ook zoveel doenlijk van de vassallen gesproken hebbende, keere ik mij tot de onderdaanen, waarbij het eerste van den overwal als terugkerende, het eiland *Saleijer* en de Saleijerezen aan de beurt geraken.

Deeze waren in de vroegste tijden, evenals alle onderdanen, onder de Maccassaaren, hebben zig nu en dan, zeker wel door vrees voor dezelve, niet wel en ongehoorzaam of oproerig tegen het Hollandsche Gouvernement gedraagen; zijnde tusschen beide afgevallen en eindelijk weder tot hun schade en geheele vernedering in gehoorzaamheid, ja bijna destijds tot slavernij gebragt. Vandaar dat zij nog tot de ondervolgende diensten en opbrengst van tributen door het Hollandsche Compagnies Gouvernement destijds zijn veroordeeld en zig daaraan onderworpen hebben. Thans zijn zij geheel vreedzaam en worden door hun eijgen hoofden onder den resident geregeerd. De eerste is de Bonto Bangong of Hoofdregent, en de overige dertien regenten bestieren zeeker stuk land en eenig volk, na de natuurlijke ligging en verdeeling van het eiland gerigt.

Het Gouvernement geniet van Saleijer jaarlijks in October 210 hoofden werkvolk, welk na verloop van 40 daagen weeder naar derwaards vertrekken; tenzij hooge, onvermijdelijke noodzakelijkheid een latere of buytengewoone aanhouding zoude billijken, hetgeen ook tot vordering van een grooter getal werkvolk kan recht geeven, ofschoon dit vooral op den duur tog altijd een drukkende lastpost voor die menschen is, als moetende hun familie op Saleijer onverzorgd achterlaten, in voege dit nu gedurende de Bonijsche onlusten door het Engelsche gouvernement is geschied; hebbende de Engelschen hun in het omschreven buytengewoon geval en aanhouding 40 ₧ rijst en 30 st. 's maands per hoofd tot onderhoud gegeven. Het zij hier als in het voorbijgaan gezegd, dat men geen ander werkvolk op dit Gouvernement kan inhuren, laat staan op zulk een wijze bekomen; zijnde het alleen bij de jaarlijksche en gewoone reparaties aan het fort Maros, en de gepaliseerde posten Boelecomba en Bonthain, dat de in de nabijheid woonende onderdanen volgens oud gebruik moeten handleenen. De bovengemelde 210 hoofden werkvolk worden bij gewoone tijden vooral gebruikt om 's Casteels gragt uit te diepen, en indien er dan tijd overschiet, andere Gouvernementswerken te doen; wordende deze werklieden bij hun vertrek slegts een last rijst, en niets meer, op rheijsse door het Gouvernement verstrekt. Dan er blijven altijd 80 hoofden van dit volk tot Gouvernementsdienst hier; wordende jaarlijks uyt de 210 versch aangevoerden verwisseld met een gering onderhoud van wegen het Gouvernement van 40 ₧ rijst 's maands. Het tribuut welke zij jaarlijks aan het Gouvernement verplicht zijn op te brengen bestaat in 179½ Saleijresche kleeren tot gebruik op de wapenkamer enz. en 3132 bossen lont; voorts zijn de regenten verbonden bij

Gouvernements benoeding in betaaling herwaards te bezorgen:
 laadhouten à 6 st^r het stuk,
 piekstokken » 4 » » » en
 metselkalk de maat à 12 st^r en zulks dan ook is het al wat het
 Gouvernement van dit eiland aan deze luijden, uitgezonderd een
 weinig zegel, passen- en losgeld, geniet. De daar groeiende jatieboomen
 nemen weijnig toe in getal en dikte, hebbende bij de laatste telling
 slegs 1500 belooopen.

Tusschen Saleijer en Bira, zijnde de laatste of uijterste hoek van
 Celebes, onder dit Gouvernement gehoorende, is de zeer naauwe
 straat Saleijer, zijnde dus tot de residentie Boelecomba en Bonthain
 genaderd, alwaar de bovendistricten en negorijen genaamd zijn:

Bira.

Tana Beroe.

Lemo Lemo.

Bonto Tanga en Ara.

Tiro.

Langa Langa.

Grassing.

Wiero en

Batang.

En de beneden districten en negorijen:

Gantarang.

Oedjong Lowe.

Tala.

Palewooy.

Bonthain en

Tompo Boeloo.

hebbende de Koning van Bonij digt aan de post Boelecomba de
 negorij Teeko en bij de post op Bonthain de kampong Toletta, vlak over
 de post, hebbende die koning aan strand aldaar¹ tusschen Gouvernements-
 landen, ook de negorijen Passerongie, Bonthain en Lasepang.

Alle deese plaatsen worden door regenten bestierd, welke regelrecht
 door het Gouvernement, onder het gezag van den Resident, worden
 aangesteld, zo als dat op Saleijer en geheel tot de Noorderdistricten
 plaats vindt; hebbende ik evenwel hieromtrent altijd de begeerte van
 de onderregenten en het volk alvorens ingewonnen.

Bira is klippig en onvrugtbaar, vindende de bewooners hun onderhoud
 met visschen en vaarthuijg bouwen.

De overige tot Bonthain (*behoorende landen?*) leveren in de maand
 Januarij een thiende der rijst- of padieteelt aan het Gouvernement,
 vallende deese inzaam gewoonlijk in Januarij voor.

¹ In het stuk lees ik „aanstaand aldaar”.

Onder de voors. regenten vooral zijn die van Gantarang Bira, Lemo Lemo en Tana Beroe braaf en houden zich zonder afwijking aan het Gouvernement, wederstaande op den duur de Bonieren in hunne roverijen enz.; zijnde ook altijd gereed, werwaards men het op dit eyland begeert, met hun wapenen te koomen.

Ten tijde, dat de Engelschen hier waaren werd Oedjong Lowe door de Bonieren in bezit gehouden, en de hoofden van Tiro, Langa Langa en Wiero hebben zig onder de Bonieren begeven.

Naast Bonthain ligt of begint het land *Turatte* of *Turattea*. Dit was voorheen door de Comp. van de Maccassaaren genoomen, en vervolgens daar slechts een jagtplaats op verzoek van den koning van Bonij aan hem afgestaan; dog welke toegeeflijkheid indertijd van gevolge was, dat hij, naar der Boegineesen gewoonte, die geheele landstreek tot den hoek van Laijkang heeft onder zig gebragt; zijnde dit volk ten tijde der Engelschen Bonij afgefallen, en houdt zich thans aan ons Gouvernement; dog wordt daarvan volstrekt niets genoten.

Hier volgen weder, met ter zijde lating van het onbewoonde eyland Tanakeke, de regentschappen¹ Lakatoe, Poeleenbankeng, Anabadjeeng, Toppejawa, Glissong, Sandrabonij en Bonto Leban; van welke districten niets anders door het Gouvernement genoten wordt, dan hetgeen men van de thiende van het rijstgewas in de maand Junij op Tope-djawa inzamelt.

De bevorens door den oppertolk op Lakatoe genooten:

10 lasten zout en

6 à 7000 bossen padj

zullen in den vervolge ten voordeele van het Gouvernement worden ontvangen.

Sandrabonij gaf voorheen twee homage slaven aan het Gouvernement; dog dit is door de Engelschen afgeschaft geworden, en zal hieromtrent, alvorens zulks weder in te voeren, het goeddunken van Hunne Excellentiën de Commissarissen-Generaal dienen te worden ingewagt.¹

Aldus gevorderd zijnde (*komen wij?*) aan de rivier van Goa, tusschen welken de rivier van Tello, een district van omtrent twee uren gaans noord en zuid, het kasteel Rotterdam gelegen is, en van welk district slegts een zeer geringheijd thiende padij, dog vervolgens ook de pagten enz. ingezameld worden.

Over de rivier van Tello ligt *Caemba*, welke door een glarang wordt bestuurd; brengt ook het Gouvernement geen voordeel toe, als de thiende van de daar geteeld wordende padij of rijst.

Hier naast ligt *Maros*, de eigentlijke aloude korenschuur van 's Gouvernements bezittingen op Celebes; wordt door een lomo en regenten van de vlakten, onder den resident bestuurd, zijnde in

¹ C. C. G. G. handhaafden de afschaffing: zie *Herstel* t. a. p. bl. 321.

vroege tijden, van daar en de overige noorderdistricten jaarlijks in de maand Augustus een menigte thiende rijst getrokken; zodanig, dat men in staat was, boven de consumptie, 3 à 400 lasten voor de Molluco's over te houden, en dan nog wierd het overige gedeelte dikwijls voor niet hooger prijs dan vijftien rijks^d. het last verkocht.

Natuurlijk valt hier te vragen waaraan de ondervonden wordende schrikbarende vermindering in dat vak van inkomsten op Maros en in de overige Noorderdistricten is toe te kennen, als zijnde het land in grootte hetzelfde gebleven en hierop denk ik te moeten antwoorden:

1° den indrang van de Bonieren en het hun Koning en princen eigen, om alles naar zich te nemen, en van vergunde kleine weldaden een groot misbruik te maken, en ook op een schaamteloze wijze zich het Leeneigendom van 's Gouvernements onderdanen door geweld en list toe te eigenen op wijze als dat hiervoren reeds werd aangewezen; zij hebben van tijd tot tijd de padijvelden, welke hun door den admiraal Speelman in 1667 waren vergund, niet alleen op wijze gemeld, vergroot en vermeerderd; voorts daarvan een meenigte padij naar zig genomen; maar op het laatst de thienden zig veelal toegeëigend van Gouvernementslanden, die door Bonieren bewerkt wierden.

Eijndelijk heeft de voorige Koning van Bonij zig in 1795 geheel op Maros ter woon neergezet en daar zijn pruijloek gehouden, iets hetwelk door den Gouverneur had gekeerd moeten worden, als hebbende zulks noodwendig de laatste nadeelige slag aan de verthiening aldaar toegebracht;

2° den oorlog, welke op Sagerie en Mandalle in den jaare 1795¹ is begonnen, en bijna geheel vijf jaren duurde, heeft de landstrecken zodanig bedorven en ontvolkt, dat dezelve niettegenstaande alle aangewende middelen en aangeboden tegemoetkomingen om volk tot den landbouw derwaards te lokken, nog grootendeels woest liggen;

3° de oneerlijke behandeling van sommige gouvernements onderdanen, hoewel dit inderdaad tog maar weijnig tot den teruggang heeft toegedragen.

Siang of Pankajene is onder het opzigt van een regent of Lomo, trekkend het gouvernement daarvan de thiende van het rijstgewas, zonder meer, evenals dat plaats vindt op:

Labackang, alwaar een inlander onder den naam van Craëng het gezag voert. Dan deze is de kleinzoon van een zig aldaar onthoudende Craëng Sappanang, denzelfden Maccassaarschen prins, dien ik, hier gouverneur zijnde, van Bima heb weggejaagd. Het zal noodig wezen om indertijd die regent te veranderen, het regentschap aan den zoon van den vorigen regent te geven, en daardoor den invloed van gem.

¹ Of 1796? Zie bl. 426.

Craëng Sappanang en de Bonieren op die plaats weg te nemen, zijnde deze ook buitendien bij het volk van Labackang begeerd.

Ook wordt *Boengoro* door een Craëng en het zuidelijk gedeelte van *Sagerie* door een inlander met den naam van Lolo (*bestuurd?*) gelijk (*het bestuur daarvan?*) het noordelijk gedeelte, door een ander inlander onder den titel van Craëng Marang uijtgeoeffend wordt, terwijl het noordelijkste van 's Gouvernementslanden, *Mandalle* en *Katena* genaamd, door twee andere Inlandsche regenten met den naam van Aroeng Mandalle en Craëng Katena wordt geregeerd; met dien verstande, dat alle die hoogere en mindere regenten van Caemba tot Mandalle en Katena onder het gezag van den resident van Maros staan; en waar- onder ook de bergnegorijen:

Malawa, Tjamba, Laboeadja, Bengo, Tjinrana, Laeija en *Ballotjie* staan, die almede door hun afzonderlijke regenten op wijze voorz. worden bestuurd; trekkende het gouvernement van deze geen voor- deel als: palen, bamboezen, bindrottangs en dat zij jaarlijks in Augustus het benoodigde volk tot reparatie van de post Maros moeten leveren.

Zoo ook moeten zij bezorgen de palen om het thans geheel vervallen zeehoofd te herstellen, en onderhouden, gelijk mede tot andere diensten voor het Gouvernement, waaronder de vlaggestok, masten en raas voor 's Gouvernementsvaartuigen, enz. — Voorts ligt de negorij en het land *Tanraliloe* onder of aan den voet van het gebergte en wordt door een hoofd als Craëng geregeerd. Voorts telt men onder de vijf regenten der vlakten van Maros:

Lomo Maros

Craëng Simbang

» Tanaralillie

Glarrang Bontoa en

» Tankoroe.

Deze hebben zich in den Engelschen tijd volgens de rapporten gewillig en goed gedragen, alhoewel hun hulp alleen zig tot het werk bepaalde; dan men heeft met één woord van ouds zelfs veel minder vertrouwen op de noorderregenten dan die van de zuyderdistricten kunnen stellen. Men zoude het boven gerapporteerde, door de Engelschen waar bevonden wordende, thans bij het aanstaande werk aan de Post of daaromtrent aan te leggen militaire veldwerk ten nutte kunnen maken, althans een proef nemen met hun werkvolk in te roepen.

Bij de overgaaf van de Engelschen aan het Nederlandsche Gouvernement, waren de districten van Labackang, Sagerie, Mandalle, Katena en Siang of Pankajene, de Engelschen afgefallen en in confederatie met Bonij en Tanette, terwijl de van ouds en van zijn jeugd boosdoende prins Craëng Tjinrapole daar nog, vooral op Pankajene, volgens rapport, zijn voors. rol speelt, en zo wel de Bonieren als

onderdanen kwelt, met hetwelk te beletten en hem met geweld van daar te jagen echter zal moeten worden gewagt, tot men als boven gezegd is, weet, waar het met den koning van Bonij naar toe zal; zijnde hij vooralsnog niet anders dan als bondgenoot te beschouwen, in voege dat ook hiervoren reeds aangewezen is.

De post te Maros is in een zeer vervallen staat, en was van den beginne slecht gebouwd, zo wel ten opzichte der vestingbouwde als materialen; zijnde nog geen dertig jaren oud, dog allerzijds zoodanig uijtgeweeken, gescheurd en ingezakt, dat daarvan niets goeds meer door reparatie te maken is.

De aldaar opgeschuurd liggende thiende padie zal het best wezen te laten herwaards brengen, voor zoo verre dezelve daar niet voor de artilleriepaarden noodig is; kunnende wanneer tegen het afloopen van het regensaysoen de voorraad te groot zij, daarvan publieke verkooping gehouden worden.

Hiermede de Inlandsche zaken en dezulken welke daarmede in regelregt of zijdeling verband staan, afgehandeld hebbende, zal ik alsnog eenige oogenblikken besteden om mijne gevoelens wegens het aanvankelijk huishoudelijk bestuur en wat daartoe betrekking heeft, in het kort open te leggen, met de opmerking: dat zich bij de overnaam van dit Gouvernement, al dadelijk heeft ontdekt, dat er zware reparatiën (*noodig?*) zijn aan de onderscheiden, zo militaire als andere publieke gebouwen en logementen, zo in als buiten het fort Rotterdam — gelijk op de residentiën Maros, Boelecombo en Bonthain — zijnde het zeehoofd op de dekplanken na, geheel onbruikbaar en de vlaggemast veelal verrot; terwijl de steene met pannen gedekte loods in de vorige Comp. thuyt staande, in een staat is om de volgende regenmoesson niet te kunnen verduuren. Dan het zal noodig wezen de orders van Hunne Excellentien de Commissarissen-Generaal in te wagten tot de geheele of groote verbouwingen; en alleen bij voorraad moet gezorgd worden, dat de daken vóór het regensaysoen voorzien en de vensters zoo goed doenelijk gesloten kunnen worden. Intusschen zal ter voorkoming van ongelukken en schade voor het Gouvernement, de loods in de gewezen Compagnies thuyt dienen afgebroken en de materialen, waaraan men hier gebrek heeft, in het Kasteel of waar, voor ontvreemding geborgen te worden, ten eynde daarmede de overige gouvernementgebouwen zo veel en goed doenelijk te kunnen repareeren. De gepalisadeerde posten Boelecomba en Bonthain moeten door de onderdanen aldaar volgens oude wet en gebruyck worden gerepareerd of geheel nieuwe gemaakt, waartoe slegts de orders worden gegeven.

De verpachting van alle 's Gouvernementsdomeinen is door de Engelschen geschied tot den ultimo December aanstaande, en zouden alzoo de maanden November en December de zulke zijn, welke het

minste afwerpen; door de nadere verpagting daarvan natuurlijk het Gouvernement (*zijnde?*) benadeeld geworden; weshalve ik het best gedacht heb die pagten te laten doorloopen, kunnende dezelve wanneer geen andere orders worden gebragt, tegen het uiteinde van December opnieuw openbaar na ouder gewoonte worden verpagt.

Twee van de Engelsche gekoperde kanonneerbooten of schoeners heb ik overgenomen, en moeten dienen tegen de zeeroovers, smokkelaars of waar het den dienst van Zijn Majesteit ter rustbewaring als anders, zal vorderen; in voege dezelve thans om de Noord naar Pankajene enz. zullen vertrekken; zijnde het zeer goed, dat dezelve gedurig onder de wal kruijsen tusschen Pare Pare en Tanakeke, gelijk ook langs en tusschen de eijlanden enz. Dezelve zijn geheel in orde gebragt; dog naar mijn gevoelen ontbreekt daaraan een gang koper, zijnde boven de tegenwoordige dubbeling sterk van den worm door-knaagd, en daar deese vaartuigjes met vier stukken zijn voorzien, komt mij dit onvoldoende voor, en geloof ik, dat zij met een jager, twee draaijbassen op stoelen agter op en twee stukken in de laag, dus met vijf stukken groot en klein boven de vier kanons, welke er tegenwoordig aan boord zijn, moeten worden versterkt.

De zielsbeschrijving schijnt mij toe ten tijde der Engelschen, zo al, gebrekkig te zijn geschied; terwijl daarvan althans geen behoorlijken lijsten worden gevonden.

Aan de instelling, welke ik, hier Gouverneur zijnde, omtrent de leprozen heb gemaakt, is ook de hand niet gehouden, terwijl evenwel een fonds om deze ongelukkigen op het Harteneiland in het westen van het Kasteel op den afstand van twee mijlen gelegen, afgezonderd te voeden enz. daar is. Intusschen is voor de gemeente ongelukkig, dat deeze allezints voorwerpen van medelijden, thans weder onder de gezonden rondloopen, met gevaar om ook besmet te worden.

De Engelschen hebben met mijn voorkennis de thuyt of het landje Mariso onverkogt gelaten onder toezigt van eenen Veldberg, tot daaromtrent de goedvinding van Hunne Excellentiën de Commissarissen-Generaal zal weesen ontfangen, zijnde het op zelve wijze noodig, de dispositie van Hoogstgen. Hun Excellentiën in te wagten op de door de Engelschen gedane verdeeling en wegschenking aan diverse personen van de landen vòòr de vlugt van den koning, door de Bonieren, zo hier omstreeks als op Maros en elders bezeten; hebbende ik den commissaris Dalton als omtrent Mariso belooft, dat deze perseeltjes tot dien tijd onder de bezitters zullen blijven.

De afschaffing van den slavenhandel zal ter deezer kuste te gelijk vele schrik- en gruweldaden, welke daarmede als vermaagschapt en bijna niet tegen te gaan waren, doen ophouden, en voor den land- en akkerbouw enz. een wijd veld openen.

Van mijne gevoelens omtrent den handel heb ik geene redenen

gevonden te wijken, maar wel te moeten blijven bij mijne in den jare 1803 de Hooge Regeering aangeboden consideraties ten dien opzichte en hierbij zal ik afbreken, verplicht zijnde het overige en datgeene, welke ik UWelEdelGestrenge niet mondeling mogt hebben gezegd en als met den vinger aangewezen, aan deszelfs onderzoek en verdere ervaring over te laten.

Vindende UWelEdGestr. agter deese gevoegd copie-correspondentiën met de Inlandsche vorsten, residenten enz. bij mijn jongst aanwezigen gehouden, ten einde desgeraden achtende, daarvan gebruik te maken, en langs de wijziging (?) daaromtrent te kunnen vervolgen, zijnde genummerd van 1 tot 28.

Verschuldigde bereidwilligheid ten dienste van Zijn Majesteit, besef van eenig nut, dat UWelEdGestr. het vervatte in deese memorie, hoe gering ook, zoude kunnen toebrengen, heeft mij de pen in de hand doen nemen en alles ter nederstellen, wat mij tot voors. doel in gedachten te voren kwam; zonder mij aan den stijl noch schikking te veel te binden; toegevendheid met op het ooghouding hoe bekrompen mijn tijd bij menigte bezigheden was, zal den stempel van goedkeuring er op drukken, en de ingesloten misslagen, welke er bij mogen voorkomen als met den sluijer der menschenliefde dekken; terwijl zulks, gevoegd bij de bewustheid, van dit werk met het beste oogmerk begonnen, en zo goed doenlijk voltooid te hebben, mij genoegzame voldoening zal geeven.

Ik eijndige dit geschrift onder toewensching, dat 's Hemels zegeningen UWelEdGestr. steeds mooge nabij weesen; dat UWelEdGestr. in deszelfs dienstbetrekkingen en perzoneele belangen voorspoed geniete, en dit onrustig Gouvernement ten genoegze van deszelfs superieuren en eigen voldoening zult bestieren.

blijven met zeer veel achting!

Maccassar den

Mijn Heer!

20 October

UWelEdGestr. ootmoedige

A° 1816.

Dienaar

P. T. CHASSÉ.

Dit stellig niet onbelangrijk overzicht deed Chassé nog volgen door een kleine aanvulling, gedagteekend Makassar d.d. 26 October 1816¹. Hieraan heb ik echter slechts het onderstaande te ontleenen:

De eerst naar den landlooper, roover en brandstichter Aboe Bakkara² overgelopenene gewezen kollonel de Lort is vervolgens onlangs, toen

¹ Ik trof het alleen aan in de op bl. 419, noot 1, vermelde Schneither-verzameling.

² Verg. bl. 428.

ik hem deed nazetten, eerst naar craeng Tjinrapole, vervolgens naar den koning van Tanette en wijders naar den koning van Bonij gegaan; hebbende de koning van Tanette mij beloofd zijn best te doen om hem magtig te worden en hem daarna te zullen overgeven.

Uit het land van Boegies heb ik tijding bekomen, dat de koning van Bonij het hem ontrustende nieuws is gebragt, dat de Engelschen nog hier omstreeks waren om op hem te wachten en dat hij daarom zijn vertrek uit de binnenlanden had uitgesteld.

Over den hier vermelden kolonel De Lort zie bl. 62—63 en bl. 64 van mijn op bl. 421, noot 1, vermeld *Bestuur in 1817*. Er wordt nog op teruggekomen, naar wij zullen lezen.

II.

Rapporten naar Batavia van den gouverneur Kruythoff: een d.d. 27 October 1816 aan de Commissie-Generaal, twee d.d. 9 en 21 November d. a. v. aan den teruggekeerden commissaris Chassé, zoomede diens rapport d.d. 20 December 1816 hierover.

Van Kruythoff's eerste indrukken kenden wij tot dusver geen andere dan die van het jaar 1817¹. Uit dien hoofde verdienen bovenstaande stukken wel in herinnering te blijven; bovendien, gelijk wij hierna zullen lezen, heeft op eerstvermeld rapport Chassé nog gediend in zijn algemeen rapport over de afgeloopen commissie.

a. Kruythoff's brief van 27 October 1816 aan de Commissie-Generaal:

Den 7^{en} dezer was de gedenkwaardige dag waarop deze bezittingen in naam van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, door den Kommissaris Chassé van het Engelsch gouvernement werd genomen; en door alle in- en opgezetenen de eed van trouw en gehoorzaamheid aan Zijn Majesteit plegtig afgelegd².

Het zij mij vergund Uwe Excellentiën met deze verblijdende gebeurtenis te vergelukken, met den oprechten wensch, dat dergelijke evenementen nimmermeer mogen gebeuren en de Nederlandsche vlag, waar dezelve ook werd geplant, onder Godes zeegen ongestoord mag blijven waaijen en dat onder de regeering van Uwe Excellentiën Zijner

¹ Verg. *Herstel* t. a. p. bl. 324 vv.

² Verg. *Herstel* t. a. p. bl. 316.

Majesteits bezittingen in deze gewesten, in voorspoed meer en meer mogen toenemen, opdat zij als weleer mogen strekken tot luister en vermeerdering van den bloei en welvaart van ons dierbaar vaderland.

Omtrent alle verder vereischt wordende reparatiën of verbeteringen zal de Heer Kommissaris, door wien alles nauwkeurig is opgenomen, Uwe Excellentien de nodige voorstellen doen — — — — —

Moeilijk valt egter alhier dergelijk reparatie te laten doen, daar er bijna geene ambagtslieden alhier te vinden zijn. Vergunt mij dierhalven Uwe Excellentien te verzoeken om dit Gouvernement van bekwame timmerlieden en metselaars te willen voorzien, dewijl alles wat tot 's Konings fortificatiën en gebouwen enz. benoodigd zal zijn anderzints te kostbaar en gebrekkig zal kunnen worden verrigt.

Even moeilijk is het hier om 's lands werken verrigt te krijgen; dewijl daarvoor niet anders als de volkeren werden gebruikt, die daartoe van Saleijer jaarlijks overkomen, en die bij overkomst verplicht zijn om 40 dagen, ten getale van 210 koppen, dienst te doen, waarvan egter 80 koppen ten voorschreven einde verblijven gedurende het jaar, dienende tot schoonhouden van het kasteel en in de pakhuizen ¹, terwijl men geen dispositie of Heerendiensten anders heeft van de opgezetenen, sorteerende onder de Regentschappen tot het Gouvernement gehoorende; nieuwe introductie tot pressing van die volkeren op 's Gouvernements grondgebied (: zooals op Java zeer opmerkelijk wordt gedaan: ²), zou alhier in de presente gesteldheid eene naar mijn inzien onvoorzigtige stap zijn. Ik heb daarom den Kommandant der troepen ³, die, zooals mij uit zijn brieven is gebleken, zeer pressant is geweest om de op Maros en andere posten gevorderd wordende werkzaamheden ten einde te brengen, evenals zulks reeds aan hem door den Heer Kommissaris was geschied, niet kunnen toestaan, de daartoe gevraagde manschappen — maar vermits hij niet scheen te kunnen wagten tot de komst van de jaarlijksche bezending van Saleijer, die intusschen op den 17^{en} dezer is aangekomen, alleenlijk kunnen proponeeren om de voorhanden zijnde Saleijereesen met achterlating van alle werkzaamheden alhier, daartoe te gebruiken, gelijk dan ook dat volk derwaards is afgezonden, met aanschrijving nogtans aan den Resident om een aanvraag te doen aan de Regenten om volk uit de Regentschappen tot adsistentie.

De Kommandant voornoemd heeft mij nader bij brief van den 19^{en}

¹ Verg. bl. 433.

² Er staat echter „zeer onderwerpelijk”; wellicht schreef de Gouverneur „zeer opmerkelijk”, dat het in ieder geval, wegens de geproclameerde afschaffing van heerendiensten door Raffles, was.

³ Bischoff: *Herstel* t. a. p. bl. 315—316.

dezer bekend gemaakt, voornemens te zijn zig naar Maros te begeven¹ met verzoek om informatie hoedanig onze betrekkingen met den vorst van Bonij gesteld zijn, en hoe hij zig omtrent deze natie bij voorkomende gelegenheid zou dienen te gedragen. Hierop heb ik geantwoord, dat wanneer er eenige hostiliteiten mogten worden gepleegd, geweld met geweld te keer te gaan, en dat wanneer tot herstel der rust en veiligheid 's Lands wapenen mogten worden vereischt, ik niet in gebreke zou zijn hem daarover te informeeren. Geen meer bepaald antwoord heb ik hierop kunnen geven omdat de Heer Kommissaris nog geen antwoord van den koning van Bonij had ontvangen op Zijn Ed. communicatie van ons arrivement en uitnoodiging om de contracten te komen vernieuwen, te meer daar in het algemeen alles tot dusverre zeer rustig bevonden is²; dan hierop ontving ik eene nadere brief van den kommandant, waarbij aan mij werd verzocht een antwoord op de vraag: moeten de Boegineezen provisioneel rustige bezitters gelaten worden van dat grondgebied, welke zij thans bezitten en aan ons Gouvernement behoort, zig daarbij beklagende volstrekt ignorant te zijn gelaten, van alles wat er van wege het Gouvernement met dien vorst is of wordt verhandeld, en hoe of men hem als vijand, met wien men al of niet in onderhandeling is, beschouwt, en dat hij als kommandeerende de voorposten in alle zijne verrigtingen militairement zou te werk gaan.

En daar dit schrijven duidelijk bewees, hij van al hetgeen de Inlandsche zaken betrof onderrigt wilde zijn, en ik oordeelde in mijne betrekking daartoe niet verplicht te wezen, heb ik hem aangeschreven, dat het mij leed deed hij in dit verkeerd denkbeeld verkeerde en mij dus verschonen moest om op die vraag te antwoorden, onder informatie, dat ik niet in gebreke zoude blijven hem kennis te geven, wanneer de militaire macht vereischt werd om de eer en het regt van Zijne Majesteit den koning op zijn bezittingen alhier te handhaven; en dat het den Heer Kommissaris met wien ik daarover een mondgesprek heb gehouden, evenmin als mij bewust was er eenige vredebreuk met den koning van Bonij plaats vond of immer met ons plaats had gevonden.

Hierop wederom een brief ontvangen hebbende, met een nader verzoek en aandrang deswegen, heb ik den Kommandant overgewezen tot den heer Kommissaris, als werdende de Inlandsche zaken door Zijn EdGestr. gedirigeerd en intusschen mij gedragen aan mijn vorig schrijven, met bijvoeging, dat ik het onberaden oordeelde en met het

¹ Bischoff was er ook reeds den 6^{en} September 1816 geweest; over zijn bevindingen bracht hij een rapport uit den 12^{en} d. a. v. Zie *Herstel* t. a. p., bl. 316; het verslag vindt men afgedrukt als Bijl. VII (bl. 325—328) van mijn op bl. 421 noot 1 vermeld *Bestuur in 1817*.

² Verg. *Herstel* t. a. p., bl. 320.

heijlzaam oogmerk om in rust te blijven strijdig om offensive daden te doen.

De voorzigtige wijze, waarop de Heer Kommissaris in deze Inlandsche zaken te werk gegaan heeft, oordeele — — — — ik het allerbeste; men diene zekerheid te hebben of de Koning van Bonij al of niet zig gerust wil gedragen en Gouvernements grondgebied respecteeren alvorens te denken aan gewelddadige maatregelen. Het lang dralen is den Inlander eigen; daaraan toe te geven en geduld te hebben, dient men zig vooreerst en tot dat men van zijn intentie is overtuigd, te getroosten; want om offensief te ageeren is onze macht te klein, en hiermede valt inderdaad niets te winnen in een arm land, dat door den slavenhandel en gedurige oorlogen is ontvolkt en in dit tijdstip nog door dien voormaligen handel zonder industrie om door middel der culture en andere nuttige bedrijven tot een trap van welvaart te komen.

Ik heb niet voorbij mogen gaan een en ander onder het oog van Uwe Excellentien te brengen om alle verkeerde uitlegging te voorkomen en neme de vrijheid Hoogstdezelfen aan te bieden in copia de brieven etc. daartoe betrekkelijk, met eerbiedig verzoek gemunieerd te mogen worden met Uwer Excellentiens welbehagen in hoeverre ik het bestier alhier moet of verpligt ben te defereren aan den kommandant.

— — — — —

De Kommandant meerm. heeft mij nog bij brief aangeschreven en bekend gemaakt g'informeerd te zijn, dat de officieren van de burgerij de vrijheid hadden gebruikt zig te decoreeren met distinctieve teekenen voor officieren van Zijner Majesteits armée bepaald, en geen kennis te dragen dat die officieren met militaire rangen waren vereerd, verzocht, dat gemelde officieren mogten worden geïnformeerd, dat zulks niet kon gebeuren, dan alvorens Zijl. door een wettige aanstelling met militaire rangen worden bekleed; met voorstel om die officieren totdat hierover nader door Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal en Chef zoude zijn gedisponeerd, hunne oude monteering en decoratie (: met aanneming van onze nationale cocarde:) te laten behouden, alzoo die niet overeenkomen met die voor 's Konings armée bepaald; en door den Heer Kommissaris Chassé g'informeerd zijnde, dat de burgerij op den vorigen voet is gecontinueerd geworden, zo heb ik, ofschoon van ouds de burger officieren altijd het dragen van militaire decoratiën is geaccordeerd en niettegenstaande ik bewustheid drage, daarover ter hoofdplaats veel twisten zijn ontstaan, die in der Burgeren voordeel zijn afgeloopen, hun het dragen van deze eere teekenen verboden en aangezegd om overeenkomstig het voorstel van den Kommandant voorn. zig te kunnen kleeden; dan vermits de Kommandant der Burgerij alhier ¹, uit naam van de gezamentlijke

¹ De in deze streken zeer bekende De Siso: verg. *Herstel* t. a. p. bl. 305 en 315.

Burgerofficiëren mij te kennen gaf, dat zij in oude monteering niet wel verschijnen konden, zonder met leedwezen te denken aan de overheerschingen der Engelschen, met voorstel om gewapend in burgerkleeding de wachten te mogen betrekken, is dit door mij aan hen toegestaan.

De Burgerij, ofschoon in getal zeer gering, oordeel ik nuttig om alhier te worden aangehouden in vele gevallen; vooral in de tijden van het bezit der Engelschen heeft dezelve in deze kolonie zig gedistingueerd; en verplicht in Vlaardingen alle nachten voor de veiligheid te waken, neem ik de vrijheid in Uwer Excellentien gunstige aandacht aan te bevelen en verzoeken Hoogstderzelver order om hun met andere van de militairen afgescheiden teekenen te kunnen decoreren, om, zoveel in mijn vermogen is, de goede verstandhouding tusschen Militair en Burgerij te cultiveeren, die ik tot mijn leedwezen moet betuigen door deze dadelijk gevorderde eisch eenigzints heeft geleeden.

Daar alhier hoegenaamd geen kaarten van de ligging der landerijen, gehoorende tot de bezittingen van Zijne Majesteit den Koning, onder de archieven gevonden of bij een der ingezetenen te bekomen zijn, acht ik het van mijn plicht Uwe Excellentien daarvan informatie te geven en eerbiedig voor te stellen om indertijd een bekwaam Ingenieur herwaards te zenden, ten einde die Landen naauwkeurig op te nemen en daarvan opnieuw een kaart te formeeren.

Te wenschen ware het alhier onder de ingezetenen meerder Europeërs waren; de Inlandsche kinderen met de taal slegt bekend zijnde, is het moeilijk tolken te vinden; het zoude dierhalve naar mijn inzien — — — zeer nuttig zijn als Uwe Excellentien konden goedvinden eenige jongelieden herwaards te zenden, die als ondertolken de taal en de gewoonte van de Inlandsche volkeren zouden kunnen aanleeren om indertijd van dienst te zijn.

Van oude tijden af aan tot op onze komst zijn alhier in dienst geweest een twaalfstal dragonders, die altijd hebben gediend tot een wacht voor den Gouverneur, (wanneer?) hij of een kommissie uit zijn naam 's Gouvernements landen doorreisde tot het doen der jaarlijksche verthiening, terwijl zij intusschen dienden tot het bestellen van brieven of orders aan de ambtenaaren en twee daarvan altijd den Gouverneur vergezelden, wanneer hij uitreed. Dit corps is door den Kommandant gedeeltelijk in den militairen dienst geëngageerd, en daardoor vervallen den dienst, dien de Gouverneur daarvan had, zonder dat in plaats daarvan eenige voorziening is gedaan. Niet gesteld op eenige honneurs of aanzien om bij het uitrijden van een paar van die ruijters verzeld te zijn, vinde ik egter nuttigheid en zelfs een noodzakelijkheid voor

¹ Over administratieve bevoegdheden.

den Gouverneur om over eenige dusdanig dienstdoenden te kunnen disponeeren, zoals de residenten op Java ten hunne dienst hebben de Djajang Sekars of zo genaamde Strikruijters, onder hunne directe orders staande. Het zij mij dierhalve eerbiedig vergund Uwe Excellentien voor te stellen om twaalf inwoonders of inlandsche kinderen alhier voor het civiel bestuur te engageren, om als oppasser ten voorz. einde dienst te doen.

De Gouvernementswoning binnen het kasteel is, zoals de meeste gebouwen, in een zeer vervallen staat; ook reeds zeedert lange jaren onbewoond gebleven. De Gouverneur heeft dierhalven een eigendom in Vlaardingen gehad voor eigen rekening; doch dit is door de komst van den Heer van Braam, die niet verzekerd was in der tijd dit weder aan zijn vervanger te zullen kunnen verkoopen, in particuliere handen gevallen; dit aan de gezaghebbers verhuurd gebouw is tegenswoordig mede in een zeer vervallen staat. Geene andere geschikte woonplaats voor den Gouverneur is hier echter te vinden, dog de kosten van de huur komen met de reparatiën te hoog om te kunnen worden gedragen.

Daar het toch noodzakelijk is, dat des Gouverneurs woonplaats buiten het Kasteel zij, om bij aankomst der vorsten en hun geleide te vermijden van onze sterkte of zwakheid binnen hetzelfde kennis te bekomen, waarom, ter voorkoming van dien, voormaals van de zogenaamde Compagniesthuin, die nu afgebroken wordt, gebruik gemaakt werd, zo zij het mij vergund Uwe Excellentien eerbiedig voor te stellen, om den Gouverneur een vaste woonplaats te verzekeren, en ten dien einde mij te qualificeeren, om het Gebouw en thuin,¹ waarin ik thans mijn verblijf houde, voor eigen rekening in te koopen, en te laten repareeren, tegen zodanigen prijs, als ik hetzelfde zal kunnen bekomen, met dezen verstande nogthans, dat degene, door wien ik in der tijd zal worden vervangen, in de verplichting zal zijn hetzelfde over te nemen, met korting van twee procent 's jaars van het volle bedragen voor den tijd van mijn verblijf en dat dit insgelijks van den een op den andren gelijkerwijze overgaat om ten laatsten een aan den Lande vervallen eigendom te worden.

Dan daar ik in waarheid erken, geene fondsen te bezitten, om zulk een gebouw aan te koopen, zoude de Weeskamer alhier kunnen worden geauthoriseerd, om bij preferentie het kostende daarop in leen te geven op gelijke renten door den Gouverneur te betalen als andere uitgezette kapitalen op hypotheek bij hunne administratie voortloopen.²

¹ De briefschrijver bedoelt hier, denk ik, het gebouw te Vlaardingen. De gebouwen in den Thuijn waren, naar hij zegt te voren, afgebroken geworden.

² Een knoeierige regeling, gelijk ten tijde der Compagnie ook op Java bestond en waaraan C. C. G. G. een einde hadden gemaakt: verg. mijn werk: „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen” (1913), bl. 34—38.

¹ Ik verzoeken met Uwer Excellentie orders te mogen worden gemunieerd, hoedanig ik in den vervolge mijne brieven en papieren zal moeten inrigten, en welke regel in de verslaggeving van den staat van deze bezitting door mij zal behooren te worden geobserveerd.

Ik bidde Gods zegen over Uwer Excellentie perzoonen en Raadsbesluiten, beveele mij in Hoogstderzelver veel vermogende bescherming en blijve steeds met de diepste eerbied

Macasser

den 27 October

1816.

HoogEdelGestrenge Heeren

Uwe Excellentie!

trouwschuldige gehoorzaame dienaar

H^k T^s KRUIJTHOFF.

b. Brief van 9 November 1816 van Kruijthoff aan Chassé te Batavia:

Na de afzending van mijnen brief van den 31^{en} passato, op den 4^{en} dezer ², heb ik ontvangen een brief van den koning van Bonij, aan Uw Groot Achtb. gerigt, gedagtekend den 19^{en} October, en gisteren nog twee anderen van den 24^{en} en 27^{en} van deze maand, van dewelke ik mij de Eer geve Uw Groot Achtb. de translaten bij desen aan te bieden, onder N° 1, 2 en 3.

Uit den inhoud zal Uw Groot Achtb. ontwaren, dat het de intentie niet is van dese vorst om hier heen te komen, of om zijn gewapend volk terug te laten trekken van 's Gouvernements grondgebied, om redenen de Rijksbestierder niet weder terug is gekomen, en dat men voorwendt zonder hem geene Rijksvergadering kan houden om over schikkingen, die gemaakt moeten worden te raadplegen ³.

Ofschoon die vorst zijne blijdschap aan den dag legt over onze komst en zijn wensch heeft betuigd te zijn, dat de rust en vrede op Celebes worde hersteld, verraadt zijn schrijven, dat hij van de bevorens hem of zijn voorvaderen vergunde vrijheid op het grondgebied van het Gouvernement (*te wonen?*), weder wil jousseren, als een door verouderde gewoonte toegekend recht, en ik vrees, dat zonder eene dadelijke voldoening Bonij nimmer toestaat, dat zijn volk van het grondgebied terugtrekt, tenzij men hem daartoe door de wapenen dwingt ⁴.

Ik heb het nodig geoordeeld hem nogmaals in het vriendelijke te vermanen, om gehoor te geven aan Uw Groot Achtb. schrijven om

¹ Dit slot neem ik op, om weder eens te doen zien, wat verschrikkelijke zeurkousen deze Nederlandsche ambtenaren konden zijn. Ook in dit opzicht staken zij hoogst ongunstig bij de vertrokken Engelsche ambtenaren af.

² Deze brief is mij onbekend.

³ Verg. over dien Rijksbestierder *Herstel* t. a. p. bl. 324—325 en *Bestuur in 1817* (1913) t. a. p. bl. 61—64.

⁴ Over de in bezit genomen gronden, verg. hiervoor bl. 423.

herwaards te komen en zijn volk de wapenen te doen nederleggen, zo als Hoogstd. zal blijken uit mijn brief, deeze eerbiedig in copie verzellende onder N° 4.

Maar wat daaromtrent ook op het papier wordt gebragt, hun verblijven van Bompe Gade Boutualacq zal altijd datgeene wezen, dat ze weder terugbegeeren ¹. Dit niet kunnende worden toegestaan, zo als ik met Uw Groot Acht. toestem, is het zeker, dat zij vasthouden, hetgeen zij hebben en om hun hiervan terug te brengen, zie ik, dat schoonschijnende woorden de wapenen niet zijn, die kunnen worden gebruikt; maar een kragtdadig besluit, om hen op de eene of andere wijze tot reden te brengen, zal moeten worden genomen; dog niet alleen op de wijze en de middelen, dat Uw Groot Achtb. mij bij Hoogstd^s Memorie heeft voorgeschreven; maar ook met wapenen van onze zijde, naardien ik mij in geen deele kan vlijen met de hulpvaardigheid van den koning van Tanette, wiens gedrag mij, zo als ik bij mijn jongste schrijven reeds heb gezegd, verdagt voorkomt; want daar hij mij heeft laten weten onderscheide malen dat hij mijn zendeling in persoon zoude volgen, en tot heden van hem geen de minste narigt verder heb, is dit immers eer een blijk, hij voor als nog geen intentie heeft om over te komen en evenmin om den kraëng Tjinrapole, die zig nog op Pankajene bevindt, van daar te verdrijven.

Op deze zal men dierhalven niet kunnen rekenen in het voorgesteld geval, maar welligt als een macht tegen onze bondgenooten, die dierhalven krachtdadig zullen moeten worden ondersteund; tenzij hunne Excellentiën mogten kunnen goedvinden om de zaken op den presenten voet te laten, totdat door hen een gezantschap naar Batavia wordt gezonden om die te regelen; maar ook dit verwacht ik niet, dat Bonij zal doen, voor en aleer de Tomilalang is teruggekeerd, waarmede dus wellicht een rond jaar verloopt, zonder dat er eenige verzekering is voor het grondgebied van Zijn Majesteit, terwijl naar mijn inzien, zulk een geduldige verdraagzaamheid, de Eer en Grootheid van onzen Koning niet gedooft, ja dit volk stouter en onderneemender op hunne pretentiën zoude maken.

Ik vereere mij hierbij in te sluiten een translaatbrief van den koning van Tanette aan den Resident te Maros, en een translaat van een brief, eenige dagen later geschreven door zekeren Inlandschen priester, genaamd Intje Lolo, sub N° 5 en 6, ten bewijze dat Tjinrapole in het geheel nog geen beweging maakt om te verhuizen; maar zig door schrikbarende uitstrooisels 's volks bijgeloovigheid zoekt ten nutte te maken om zig te versterken, zonder dat Tanette nog eenige toebereidselen maakt, om hem hierin tegen te gaan, maar alles op den langen baan wil schuiven. Blijkbaar is het dus, dat men alles zo

¹ Verg. bl. 423, noot 3.

opregt niet meent, als men in het eerst heeft opgegeven. Ik heb den koning van Tanette hierover onderhouden, zo als Uw Groot Achtb. zult beogen uit mijn brief, waarvan almede copia bij deze voege N° 7. Dan ik heb daarop nog geen antwoord ontvangen, schoon het reeds zes dagen geleden is, dat mijn zendeling weder is teruggekomen. Indien die vorst ons wezentlijk toegedaan is, zal de inhoud spoedig de gewenschte uitwerking moeten hebben, of wel zijn ware gevoelens ontdekt hebben.

Intusschen daar alles nog in den besten staat van rust is en ik niet bevreesd ben, die zal worden gestoord, zal ik afwagten wat hiervan worden zal, totdat ik mij gemunieerd zal vinden met de orders van hunne Excellentiën de Heeren Commissarissen Generaal.

— — — — —

Dit schrijven deed de gouverneur een paar weken later volgen door onderstaanden brief aan Chassé d.d. 21 November 1816:

Ik heb het van mijn pligt geacht Uw Groot Achtb. bij deze onverwachte gelegenheid in haast aan te bieden het duplicaat van mijne op den 9^{en} dezer afgezonden brief en bijlagen. En voege daarbij de zedert gewisselde brieven met den koning van Tanette, l^{rs} A. en B., waaruit Uw Groot Achtb. zal blijken dat ik nog in het minst geen vordering heb gemaakt met de verlangde en aangedrongen verhuizing van den kraeng Tjinrapole. Die onverlaat is niet van gedagten om van daar te vertrekken, en zal door geweld van wapenen daartoe verplicht dienen te worden; want de koning van Tanette is te bevreesd voor Bonij om iets te beginnen, gelijk hij zelf betuigt, en daarom geloof ik, dat zijn herwaartskomst ook wordt uitgesteld. De brief van den koning van Sidenreng, dien ik mij vereere onder l^r C. hierbij te voegen, en wiens woorden ik vermeen, dat opregt zijn, duid aan, hoe Bonij gezind is en geen de minste gedachte heeft om zig te onderwerpen. Mijn zendeling, dien ik met den aan hem geschreven brief (waarvan ik bij mijn vorige gewag gemaakt heb) ¹ heb afgezonden, is nog niet weder terug; doch ik verwacht niet anders als woorden, die niets afdoen.

Tanette is met Bonij in goede verstandhouding, en ik geloof niet, dat hij buiten hem iets ondernemen zal; ik ben geïnformeerd, dat hij een mondgesprek met hem zal gaan houden op eene bestemde plaats, alwaar van beide zijden quasie een jagtpartijtje zal worden aangelegd. Indien Tanette opregt is, zal dit welligt den laatstgemelde tot inkeer brengen, maar hierop is weinig staat te maken. Tanette, naar het mij voorkomt, speelt de staatkundige en zal het Gouvernement en Bonij beide te vriend houden, om in alle geval zijne maatregelen zeker te kunnen nemen.

¹ Zie bl. 447—448

Ik vrees dierhalven, dat de luister van onzen Vorst niet duldt, dat men lang een geduldige rol aanneemt; maar doet zien, dat men niet zwak genoeg is, om tegenwoordig zo toegevend te zijn als vóór dezen, wanneer men aan alles gebrek had. En de kwaadwilligen tot reden te brengen door middel van anderen is (onder gunstige welduiding) geen zaak, die thans bij de hand dient genomen te worden, omdat men dan weder voor de zoodanigen, die zich het best interesseeren, toegevendheid moet 'gebruiken, die in der tijd wederom hetzelfde gevaar van hunne zijde doet geboren worden. Ik ben dus van gevoelen, om wanneer de Kraeng Tjinrapole in het aanstaande jaar in de goede moesson (want tot zo lang is aan dien rover niets te doen, wil men de Europeanen niet exponeeren aan de injuriën van het regenagtig weder en andere ongemakken, daarmede vergezellende) niet van Pankajenes verhuisd is, hem daar van daan te verdrijven door onze eigen macht, en, onverschilliger wijze, daartoe de welmeenende Bondgenooten uit te noodigen door eene eenvoudige kennisgave van ons voornemen, aan hem overlatende daarbij al of niet te assisteeren, om alzoo geene aanleiding te geven tot pretentiën, die zij in zodanige gevallen vooraf berekenen. Is dit mijn gevoelen in het oog van Uw GrootAchtb. welligt een maatregel, die het belang niet is van het Gouvernement en dat welligt het wijzer oordeel van hunne Excellentien, de Kommissarissen Generaal, een toegeven als middel begeeren om de inwendige rust te bewaren, verzoek ik eerbiedig verschooning, en dat ik met Hoogstd. geeerbiedigde bevelen mag worden gemunieerd.

De gezanten van Soppeng zijn alhier aangekomen en door mij op gisteren ontvangen. De koning van dat rijk durft hetzelfde niet te verlaten, omdat men hem ontrust, dewijl hij de Engelsche parthij gekozen heeft. Zekere Aroe Tanette en Aroe Baroe kwellen hem nog gestadig, hetgeen Bonij, zo als UWEdGrootAchtb. te regt heeft aangemerkt bij Hoogstd. Memorie, zeker aanstoott ¹.

In dezen stond is alles in de beste rust op deze Bezitting — — —

c. Rapport van Chassé d.d. 20 December 1816 aan de Commissie-Generaal over de onder *b* vermelde brieven (bl. 447 en 449), die met de bijlagen door hem werden aangeboden: ²

blijkende het naar mijn inzien, uijt de drie aan mij geschreven brieven door den koning van Bonij, bijlagen L^{rs} C., D., E.:

Dat hij zeer verblijd is over de terugkomst van het Nederlands Gouvernement, waarop hij verklaart zijn hoop en vertrouwen te vestigen,

¹ Zie bl. 430.

² De onder *b* vermelde brieven zegt hij gedateerd te zijn 9 en 12 November 1816; daarentegen is de laatste brief gedateerd 21 November. Welk stuk in deze foutief is, kan ik niet uitmaken.

en verheugd te zijn, dat de Engelschen Celebes verlaten hebben; voorts, dat hij de vrede verlangt op Celebes hersteld te zien, en wenscht, dat nimmer weder een andere als de Nederlandsche vlag aldaar zal waaijen.

Dat hij ten meeste verlangt en als een zeer aangelegen zaak acht, dat de Tomilalang of Rijksbestierder van Bonij, waarvan onder het Hoofddeel van Inlandsche zaken breeder is geschreven ¹, weder aldaar terugkome, ja, dat hij zig niet buijten het land van Bonij zal begeven, noch zig ergens over uitlaten, vóór dat deze weder terug zal zijn; zijnde dit artikel ook het eenigste, waarom hij mijne bewerking verzocht;

Dat hij, schoon niet volkomen duidelijk, de door hem verlaten landen terug begeert te hebben.

Zijnde het, naar mijn inzien, uit gemelde brieven op te maken en zeker, dat Bonijs Koning geen oorlog maar vrede met het Gouvernement verlangt; terwijl het naar mijn gevoelen nog zekerder is, dat hij van den oorlog, ook zoo wel door zijn Rijksgrootten als volk, gelijk door de Bondgenooten zoude weerhouden worden; van welk eerste de blijken klaar zijn geweest, toen zijn volk in aanmarsch tegen de Engelschen, dadelijk zonder order van den Koning in te wagten, op het zien van mijn zendeling met een brief, de wapens hebben neergelegd en teruggekeerd zijn.

Het komt mij voor, dat de Gouverneur Kruithoff, blijkens zijn bovengemelde brieven, de zaak met Bonij en om denzelven zoo maar aanvallenderwijze te verdrijven, te ligt opneemt; want, eens begonnen hebbende alzoo te handelen, zoude hij, stelle ik, veel meer werk over de vloer gehaald hebben, als hij weder in staat zou zijn met groote kosten en aanvoer van vele troepen op te ruimen; waarvoor dan eindelijk, en wanneer alles nog voordeelig was afgeloopen, men tot betaling een geheel arm volk, dat ons zelfs nog gedeeltelijk was toegedaan, en een mogelijk voor een derde eeuw bedorven land, zoude bekomen; en wat meer is, hetzelfde met groote kosten, welke nimmer, zoo min als de oorlogsgelden, daaruit vergoed kunnen worden, moeten bewaken. Dan zal Bonij tog weder plaats voor een andere ondernemenden Celebeschen vorst of vorsten maken, zoo als Makassar voor Bonij, welke de slaven der Makassaren waren, gedaan heeft; want ook alle de andere Celebesche koningen en volken weten zig meesterlijk als door heersch- en hebzugt gedreven, van hun macht te bedienen, wanneer zij dezelve oordeelen vermogend boven die van andere te zijn.

Het is, mijner achtens, ontegenzeggelijk dat Bonij geen regt heeft om den Tomilalang van ons te eischen; maar alleen als bondgenoot

¹ Zie hierna.

de tusschenwerking daartoe kan verzoeken, en dus dat de koning van Boni kwalijk doet, tot daarna zijn komst naar buiten zijn land, om in onderhandelingen met het Gouvernement te treden, uit te stellen.

Dan, naar mijn inzien, is zijn vordering op de door hem en zijn voorouders bezeten en ten tijde der Engelschen ontruimde landen, een zaak van een anderen aard, en bij eene nauwkeurige onzijdige beschouwing mogelijk zoo ongegrond niet; want, behalve dat ons Gouvernement zich den oorlog tusschen de Engelschen en Bonij niet aantrekt, noch aangetrokken heeft, komt dat de landen, welke Boni nog aan de westzijde van Celebes occupeert, ook landen zijn van de Engelschen genomen en volgt daaruit wederkeerig regt in hetwelk hij zig door wederzijdsche teruggave ook buiten twijfel gaarne zal laten vinden en tevreden zijn. Doch hierbij zouden wij meer dan de Koning van Bonij verliezen; want de perceelen of stukken land welke wij thans van hem in bezit hebben, zijn ongelijk beter voor ons gelegen, en veel voordeeliger dan die hij van ons heeft, waaromtrent de lijst bijlage N°. 258, wegens nog in October alles op Maros uitgestaan hebbende thienden en de zoogenaamde Koningspadij, naar gebruik opgeteekend met 422000 bossen, eenige toeligtig kan geven.

Wanneer nu, genoegten gevende, bekend wordt, dat Craeng Tjinrapole niet ter order van Boni's Koning zig op Pankajene blijft ophouden, dan komt het mij voor, dat men, als Boni's Koning door andere minnelijke wegen niet geheel met zijn gezag in de binnenlanden van Bonij te vreden en dus aldaar te houden is, en van zijn voorschreven vordering niet wil afzien, dat men daar een goede ruijling zoude doen, met aan Bonij's koning de voren bedoelde in zijn bezit zijnde landen, of wel nog veel verkieselijker, Mandellie en Sagerie, de noordelijkste en onvrugtbaarste van 's gouvernements gronden (welke ook door den oorlog tusschen Bonij en de tegen hem in 1795 verbonden geweest zijnde vorsten, tot nog toe geheel ontvolkt en bedorven zijn) af te staan; en daarvoor al welke als door hem tot den jare 1814 wierden bezeten en meest van 1667 af althans van de 17^e eeuw onder zijn voorvaderen waren, te behouden; tot staving van welk gevoelen, de redenen bij de eerste afdeeling van mijn verslag wegens de Inlandsche zaken en mijn nagelaten memorie aan den Gouverneur breeder bekend staan; zijnde althans zulke of diergelijke overeenkomst, naar mijn gedachten, verre voor geweld te gebruiken, te verkiezen, daar bovendien niet kan gezegd worden, dat er volstrekt geen recht tot die vordering aan de zijde van Bonijs Koning is.

Aangezien de sedert mijn vertrek nadere toedracht van zaken en vooral het voorzigtig handelen van Tanette's Koning, dunkt mij, dat men, om insgelijks en niet overijld te werk te gaan, ervaring behoort te bekomen, hoe het gelegen is, namentlijk of men Craeng Tjinrapole als afgescheiden van de zaak van Bonijs Koning op Pankajene zijnde,

al of niet moet beschouwen, gevolgelijk dat men Bonijs Koning, alzoo Craeng Tjinrapole een Bonijsche prins is, en het gezag van dien vorst erkent, behoort aan te manen hem, Craeng Tjinrapole, van daar zonder uitstel te doen verhuizen, zullende dan het antwoord onmiddelijk de zaak beslissen. Mogt hij daar zijn zonder of buiten het gezag van den Koning van Bonij; dus van denzelven geen order hebben dat stukje land voor hem te bewaken, als een gevolg van den tegen de Engelschen plaats gehad hebbenden oorlog, dan zal het ook niets om het lijf hebben, om hem met geweld weg te jagen, waartoe in dat geval de tegenwoordige bezetting van Maros overvoldende kan geacht worden. Evenwel is het, aangezien den tegenwoordigen staat van zaken, naar mijn gevoelen, vooral niet goed om zonder kennisgeving en uitnoodiging van de Bondgenooten, en althans van dezulke, die daar nabij liggen, dit te doen. Eerstelijk, zullen Zijner Majesteits troepen, zooals de Engelschen dat jongst ondervonden hebben, door vermoeijende marschen welke mogelijk ter vervolging noodig kunnen worden, zonder medehulp der Bondgenooten, meer dan door vechten, aan lijf en leedenschade lijden. Tweedens, worden de Bondgenooten, met hen daartoe te noodigen, aan de zaak, welks afloop men niet altijd in het zekere berekenen kan, als gebonden, en maken of houden zig althans ter hulpe vaardig. Derdens, is men in de mogelijkheid, door een groot getal menschen zamen te brengen, den vijand of roovers in te sluiten, daardoor een geweldige slagting onder hen te maken en een schrik voor den vervolge te doen geboren worden; dan wel dezelve reeds bevorens te doen buigen of vlugten. Vierdens, zoude, met den voorbijgang der Bondgenooten, in hen nog een wantrouwen worden gewekt, hetwelk nimmer dan van nadeelige gevolgen voor het Gouvernement kan zijn. Ja, ik zoude er zelfs voor wezen, om den koning van Bonij wegens zulk een te nemen maatregel niet onkundig te laten.

Als nu in eenigzints nader verder onderzoek en beoordeeling tredende van de brieven van den Koning van Bonij, betuige ik Uwe Excellenties, daarbij, zoomin als bij die van Tanette's Koning, bijlagen G. en K. iets te vinden tegen de welvoegelijkheid en hetgeen de Bondgenooten verschuldigd zijn; veelmin, dat daarbij misleidende, rustverstorende of wantrouwen inboezemende vooruitzichten voorkomen, noch kwade wil ontdekt wordt; maar vinde mij veeleer daardoor gesterkt in mijn gevoelens, welke onder het Hoofddeel van Inlandsche Zaken bij het verslag Uw Excellenties zijn aangeboden en bij mijn nagelaten Memorie aan den Heer Kruythoff omschreven staan.

De onder de Bijlagen dezès door den Gouverneur Kruythoff aan Bonij en Tanette afgevaardigde brieven, bijlagen L^{re} T, J, L, zijn mijner achtens volkomen geschikt, om den van ouds steeds door het Gouvernement ingeslagen en in te slaan bevolen minnelijken weg, ter vereffening van geschillen met de Celebesche vorsten, te volgen. Doch

ik kan niet begrijpen, wat de Gouverneur Kruythoff bedoelt, met bij zijn brief te schrijven, dat de koning van Bonij zig niet zal onderwerpen tenzij hij denzelve niet voor bondgenoot erkent, maar als overwonnen aanmerkt. De koning van Sidenring meldt bij zijn brief, bijlage I^r M, welks inhoud door den Gouverneur Kruythoff bij zijn brief I^r B als oprecht wordt geacht, dat de koning van Bonij, op de uitnoodiging dus, den koning van Tanette geantwoord had, dat het even was of hij de togt naar Makasser deed dan niet; want dat het rijk van Boni in alle gevallen zoude gescheurd worden, zoodat het beter was om niet te gaan. Ook dit dicteert, mijner erachters, dat hij ter oorzaak van hem geworden bangmakende gerugten of opstokerijen, eerder verwacht van onze zijde onvriendelijk of onredelijk bejegend te zullen worden, dan dat hij willens zoude zijn, van vijandelijk te handelen, of met diergelijke oogmerken als bezwangerd te wezen en mogelijk dit antwoord mede zinspeelt op de in zijn land plaats hebbende verdeeldheid, waaronder denkelijk zijn bloedverwanten en de Celebesche vorsten zeker werkzaam zijn. Ook getuigt de koning van Tanette, dat hij zijn handen van Bonij aftrok en zig daarmee niet meer wilde bemoeijen. Dit laatste is volkomen overeenkomstig met hetgeen die vorst bij zijn vorige brieven heeft te kennen gegeven, en als bezworen; zoodat ik ook omtrent hem nog geen rede vind wantrouwen te koesteren.

Wat den brief, bijlage I^r H van den priester, den Maleijer Intje Lolo aangaat, deze is, naar mijn inzien, van geen waarde niet alleen, als houdende wartaal, maar is bovendien geschreven door iemand, welke zig als spion wil indringen en dus, van wat zijde ook, niet te vertrouwen is.

III.

Chassé's verslag d.d. 21 December 1816 aan de Commissie-Generaal over zijn commissie naar Makassar.

BATAVIA, den 21 December 1816.

Ik heb de Eer Uwe Excellenties hiernevens de brief en bijlagen van den Gouverneur Kruythoff van den 27 October jl. aan Hoogstdezelfen geschreven en mij ter hand gesteld, om daarvan bij mijn algemeen

¹ Chassé deelt ten slotte mede, wat de gouverneur nog schrijft, zonder dat de Rapporteur er zijn oordeel over zegt. C. C. G. G. hebben den gouverneur in overeenstemming met Chassé's onthoudingsadvies geinstrueerd d.d. 31 Mei 1817; zie mijn *Herstel* t. a. p. bl. 326—327.

Rapport gebruik te maken, te retourneren ¹ en wijders Uw Excellenties als een generaal rapport en verslag van hetgeene door mij in den loop mijner commissie is verrigt en voorgevallen, onder verscheijde Hoofddeelen aan te bieden! als:

- 1^r A. Overneem te Makasser;
- » B. Overneem te Biema;
- » C. Inlandsche zaaken;
- » D. Vervolg van Inlandsche zaaken;
- » E. Militaire zaaken voor zoo verre dezelve tot mijn commissie betrekking hebben;
- » F. 's Lands inkomsten;
- » G. Geldzaken en Wissels;
- » H. Aangebragte ladingen;
- » J. Timmeragie en Reeparatie;
- » K. Eisch van benoodigheeden;
- » L. Raad van Justitie;
- » M. Civiele ambtenaren;
- » N. Burger- en Staatszaaken;
- » O. Wees-, Boedelmeesteren, Diaconij en Leproosen;
- » P. Zielbeschrijving;
- » Q. Zes Bondels Bijlagen van N° 1 tot 300 inklusive;
- » R. Een Bondel Bijlaagen kwitanties gehoorren tot Bijlaage N° 264;
- » S. Vijf bondels L^{rs} A, B, C, D en E wegens de van de Engelschen overgenomen boeken en papieren;
- » T. Kassa Rekening van den 5 September tot den 15 October j.l.;
- » U. Eijsch in duplo van benoodigheeden;
- » V. Nader dito dito;
- » W. Verbaal van mijn verrigtingen, besluiten;
- » X. Memorie aan den Gouverneur Kruithoff nagelaten.

Het administratieve — — — — is provisioneel op dezelfde wijze gebleven.

Ik hoop dat dit en mijne overige verrigtingen Uwer Excellenties goedkeuring zullen kunnen wegdragen.

P. T. CHASSÉ.

De hoofdstukken A en B volgen na vorenstaanden brief niet, doch het archiefstuk opent dadelijk met 1^r C *Inlandsche zaken* en wel bij een afzonderlijk rapport, met de dagteekening van 15 December 1816, dat ik nu laat volgen.

BATAVIA, den 15 December 1816.

De Inlandsche zaaken zijn al terstond na mijn aankomst het voorwerp geweest mijner zorgen; ik gevoelde dat dezelve eene dadelijke en onverwijlde voorziening vereischten, en dat daarmede evenwel zo

¹ Dus den brief vermeld op bl. 441 sub a.

lange de Engelschen nog in het bezit van het Fort Rotterdam waaren, weijnig zoude kunnen worden gevorderd; dit verdubbelde mijn verlangen dat het werk der overgave ten spoedigste mogte worden tot volkomentheijd gebragt.

Vuurende dit ook gestadig mijne pogingen aan, om datgeen ten eijnde te brengen, wat verrigt diende te worden, alvorens de Nederlandsche vlag kon opgaan en de overgaaf van de colonie onder het Gouvernement van Zijne Majesteijt den Koning, volkomen zoude beslag erlangen.¹

Door de overgave van de residentie Maros op den 12 September, vond ik mij een weg gebaad om met Celebesche vorsten en bondgenooten onbelemmerd in onderhandeling te geraaken.

Mijne maatregelen hebben van het oogenblik mijner aankomst ook ten voorwerp gehad, onder alle klassen van Inlanders allerzijds en op alle wijzen rugtbaar te maaken, de gelukkige staatsverwisseling in het Moederland, gelijk de aankomst der Nederlanders te Maccasser; zo meede het ophanden zijnde vertrek der Engelschen, mitsgaders de vredelievende gezindheyd van het Gouvernement, zijnde daar heenen ook strekkende geweest de orders, die ik aan den Provisioneeelen Civielen Resident van Maros en anderen heb gegeven, om te vernemen den indruk welke deze gewigtige ommekeer van zaken op het gemoed der vorsten, de Inlandsche hoofden en het volk zoude teweeg brengen, hebbende ik het genoeg gehad te ondervinden, dat in het algemeen de bovengemelde gebeurtenissen bijzondere vreugde hebben veroorzaakt, en dat de vorsten en onderdanen geheel hun hoop en vertrouwen op het Gouvernement van Zijne Majesteit hebben gevestigd!

Albereids op den 12 September, of den zelfden dag, dat de Residentie Maros was overgenomen, zond ik aan de koningen van Soping, Tanette en Sidenring de circulaire bijlage N°. 13, gevende kennis van mijn komst en missie, met aanbieding van vriend- en bondgenootschap, en daar ik vervolgens geïnformeerd wierd, dat Aroe Palacca nog werkelijk koning van Bonij was, en alzoo de Bonijsche rijksornamenten nog in handen had, zond ik op den 14ⁿ een vertrouweling aan hem af met een brief bijlage N°. 30, hem nodigende om in persoon zo spoedig mogelijk bij mij te komen, ten eijnde oude banden van vriend- en bondgenootschap met Bonij als weder vast te maken; voorts alle vijandelijkheden te staaken en niet langer op het toen weder zullende worden Nederlandsche grondgebied, met een gewapende magt te vertoeven, nog verder te verschijnen, verzoekende hierop een beslissend antwoord enz., hebbende ik het genoeg gehad den eersten October mijn zendeling, welke den 14 September was vertrokken, te zien terugkeeren met een mondelinge boodschap, be-

¹ Verg. *Herstel* t. a. p. bl. 316.

helzende de complimenten van dien Koning met verzekering, dat hij alle vijandelijkheden zoude doen ophouden, en daartoe reeds de noodige orders had gegeven, onder betuijing zeer verheugd te zijn, dat de oude vriend en bondgenoot van Bonij was teruggekomen en toezegging, dat hij een brief in antwoord op de mijne afzenden zou en met de aanstaande maneschijn zig naar Pankadjene begeven, om mij te ontmoeten! Voorts heeft hij zig bij die gelegenheid zeer bezwaard, dat de Engelschen zijnen afgezant, den Bonijschen Tomilalang of Rijksbestierder te Batavia hadden doen oppakken en zoo hij dagt naar Banda voeren, alwaar hij vermeende dat dezelve nog was.

Den 22ⁿ van die zelfde maand is een andere zendeling, die ik naar Tanette en Sidenring had gezonden, terug gekomen, hebbende de koning van Tanette — buiten een Nota, bijlage N°. 71, (*houdende?*) de beloften van zig in persoon naar Pankadjene te zullen begeven, om de Tanettereesen en andere met hun wapens te doen terug trekken en de bentings (batterijen) te slegten — mijnen zendeling apart geroepen en gezegd, dat een derde van het volk van Bonij den tegenwoordigen Koning of Aroe Palacca ongenegen was, dat zo ik hem niet wilde erkennen, hij daar niets tegen had, ofte hinderlijk zoude zijn, dog dat hij dagt, dat alsdan eerst de onlusten in Bonij een aanvang zouden nemen en dat land geheel en al bedorven worden;

hebbende diezelfde zendeling van den Koning van Sidenring de boodschap gebragt, dat hij zeer verheugd was wegens de verschijning der Nederlanders en dat zo er zig geene gebiedende reedenen tegen kantten hij mij voor mijn vertrek zoude komen bezoeken.¹

De majoor Dalton gaf mij den 6ⁿ October bij gelegenheid dat hij mij eene visite bragt, te kennen, dat de koning van Goa bij hem had laten vragen om bij mij een bezoek af te leggen, onder aanbieding mij, indien ik gemelden Koning begeerde af te wagten, door Engelsche soldaten bij de ceremonie te laten assisteren; dan daar het mij voorkwam, dat op dit tijdstip een bezoek van dien bondgenoot niet dan onder Engelschen influentie zoude plaats vinden, en althans ter bevordering van politieke bedoelingen in den dienst van Zijne Majesteit van weijnig nut kon zijn, heb ik den gemelden Majoor voor zijne vriendelijkheid bedankt, en verklaard, dat ik van dien vorst wel een particuliere visite wilde ontvangen, maar het niet behoorlijk oordeelde, de Inlandsche vorsten dienstwege en met gebruikelijke ceremonie te ontmoeten vóór en aler de geheele overnaam van de colonie zoude hebben plaats gevonden; want bij ontfangst der Bondgenooten zoude ook onder andere het salut van het fort Rotterdam onder de Engelsche vlag hebben moeten geschieden en de Bondgenooten, welke met de

¹ De vorst gaf aan deze belofte ook gevolg, doch Chassé was toen reeds vertrokken; zie *Herstel* t. a. p. bl. 322.

Engelschen in oorlog waren, al wilden die bij mij komen, zulks moeten worden geweijgerd.

Den dag daaraan volgend is de Koning van Tello, zoon van den Koning van Goa ¹, zonder eenig gevolg bij mij geweest, betuigende zijne blijdschap over de komst der Nederlanders, en dat zijn vader zeer wenschende was om mij te zien, waarop ik om redenen bovengemeld, alleen een beleefd antwoord heb gegeven met verklaring dat ik ook daarnaar verlangende was en hoopte dien Koning welhaast te zullen ontmoeten.

De staat der Engelschen ter kuste van Celebes — alwaar zij voor het oog der Inlanders in 1812 zig onder den naam van Compagnie hadden ter neer gesteld, met verklaring van die bezitting voor de Hollanders tegen de Franschen te willen bewaren; waarom zij ook alleen met uitzondering van het 6^e en 27^e Articul van het Bongajische contract in a^o 1667 met de Nederlandsche Compagnie gemaakt, onveranderd in wezen lieten! — was die van een openbaren oorlog met den Koning van Bonij en zijne bondgenooten. Deze oorlog had begin gevonden in den jaare 1814, wanneer het Engelsch Gouvernement een land- en zeemagt derwaards zond, om zo als men voorgaf dien Koning tot reden te brengen, hetgeen waarschijnlijk niet hebbende kunnen geschieden dan gewapenderhand, zo wierd de Campong Boegies en 's Konings dalm den 7ⁿ Junij van dat jaar aangevallen en genoegzaam zonder wederstand veroverd en verbrand. De Koning zelve redde zich met zijn bijhebbend volk door eene overhaaste vlugt, en wierd weldra door de Boegineesen (zo wel door die in onze nabijheid, als die doormengd met landsonderdanen in 's Gouvernements landen alomme gehuijsvest waren) gevolgd. De Engelsche generaal, wanende hiermede aan het oogmerk der expeditie voldaan te hebben, vertrok weder, met agterlating van slechts zo veele soldaten, als hij meende dat tot het garnizoen genoegzaam waren en waarmede hij dagt dat hetgeen tot een volkomen vereffening der hangende verschillen noodig was gevoege-lijk zoude kunnen worden afgedaan.

De ondervinding heeft echter Engelschen geleerd, hoe ongegrond het vertrouwen van den gemelden generaal en hoe ontijdig zijne aftogt met de troepen geweest is; want de vijand of Bonieren — van de eerste schrik bekomen, waarvan men verzuijmd had (door hen met de meeste snelheid als op de hielen te volgen) een nuttig gebruik te maken, vonden zig opeengedrongen in een landstreek, die niet geschikt was om bij hun onverwagte aankomst, veelmin op den duur aan de behoeften van zo eene menigte te voldoen — zijn, ook aangedrongen door haat, schaamte en wraakzucht, meer dan eens in massa van de gebergten komen afzakken en hebben het de Engelschen al vrij benauwd

¹ Verg. over hem *Herstel* t. a. p. bl. 325.

gemaakt, als zwak in getale, in vergelijking van hunne vijanden; hebbende met den wijffelenden en dikwijls schoorvoetenden bijstand van diegenen der Inlandsche vorsten, welke hun schenen te zijn toegedaan, eene magtige confederatie van Inlandsche vorsten met bedugting tegen hen zien samenspannen en waartegen zij niet dan defensieve maatregelen hebben kunnen daarstellen; welke wel met het gevolg, dat zij de Boegineezen op den 8ⁿ Junij laatstleden uit hun positie hebben gedreven, zijn bekroond geworden, maar nogthans ook ten gevolge hebben gehad het verlies van geheele regentschappen en van velen hunner beste officieren en soldaten; welke laatste, gevoegd bij het gebrek aan levensmiddelen, de Engelschen in zeer benarde omstandigheden had gebragt, en genoodzaakt, zo om versterking van troepen als toezending van krijgs- en mondbehoeften bij hun Gouvernement alhier op het dringendste te verzoeken. In deze toedragt van zaken en op een oogenblik, dat de Engelschen door een aanval van een driedubbeld getal, als dat waartegen zij de laatste actie voerde, bedreigd wierden, kwam eene natie, van oudsher onder den Inlander door zachtheid van gevoelens en inschikkelijkheid bekend, te voorschijn, en onverwijd maakten de vijandelijke oogmerken plaats voor het vertrouwen, dat het nieuwe Gouvernement voor het toekomende inboezemde, in zo verre zelfs, dat 3000 Bonieren, die een nieuwen aanval tegen de Engelschen in den zin hadden, enkel op het ontmoeten van een mijner zendelingen, zijn afgetrokken en van hun voornemen teruggekeerd, gelijk dat ook beschreven staat bij een brief van den Resident van Maros van den 28ⁿ September, bijlage N° 121; gelijk bij zijn brief van 24 October, bijlage N° 98, een verhaal voorkomt van ruim duitsend Bonieren met eenige daarbij genoemde Bonijsche princen, welke in het gebergte in de daargenoemde negorijen waren ontdekt; en bij een dito brief van den 16ⁿ, bijlage N° 49, dat 3000 Bonieren op Tjamba niet ver van Maros in aanmarsch waren; zijnde het getal dergenen, welke de gemelde 3000 Bonieren te Pankadjene inwachten en zooals hierboven gezegd is door Tanette's Koning als ontwapend zijn, niet wel te bepalen; maar naar mijn gevoelen op ruim 4000 te rekenen.

Dan welke ook de goede vooruizigten zijn, die uyt de bovengemelde omstandigheden, volgens een natuurlijken loop, moeten geboren worden, zijn de Celebesche vorsten en volken van ouds te bekend om daarop volkomen te betrouwen.

Gedurende mijn verblijf op Maccassar heb ik alle mijne pogingen aangewend — in voege dit reeds is vertoond, en nader bij mijn verder verslag zal blijken — om alles op een, zooveel dat op Celebes mogelijk is (ook door ontmoeting der vorsten) verzekeren voet te brengen.

Dan de korthed van tijd, welke mij is overgebleven, zedert het vertrek der Engelschen, te weten van den 7^e tot den 27^e October, heeft niet toegelaten daarin volkomen, of op een wijze als ik dat ge-

wenscht had, te slagen; hebben de Koning van Bonij mij wel toezegging gedaan om in perzoon bij mij te komen, en beloofd een brief in antwoord op den mijnen van den 14ⁿ September, bijlage N° 30, af te zenden, dog geen van beide heeft tot mijn vertrek gevolg genomen. Evenwel geloof ik, dat dit dralen van Bonij's Koning van geen kwaden wil ofte sinister oogmerk om de algemeene bevrediging en rust te storen, moet toegeschreven worden maar aan wantrouwen ten aanzien der Engelschen en de met dezelve tegen Bonij geweest zijnde bondgenoten en zijn bezwaren over hun handelingen; zijne projecten wegens zijn eens bezeten verlaten landen, mitsgaders, het den Inlander over het algemeen talmen om zich tot de reis van Bonij gereed te maken.

Zoo vertrouw ik dat langs den weg van minnelijke schikking, geheel of gedeeltelijk op het voetspoor als ik den gouverneur Kruijthoff bij een hem agtergelaten en Uwe Excellenties naast dit verslag aangeboden wordende Memorie heb aangewezen, het gewenschte doel kan worden bereikt, waaromtrent men in den tijd, wanneer men ten volle met zijn meening zal bekend raken, zekerder zal kunnen oordeelen.

Dan daar ik oordeelde wanneer Bonij's Koning boven mijn verwachting onbezonnen genoeg zoude zijn of worden om van pligt ten aanzien van het Gouvernement op wat wijze ook te wijken; — dat in zulk een geval, en om (*hem*?) daarin tegen te houden dan welhaast van gevoelen te doen veranderen, alleen noodig zoude wezen om de hem door Tanette (aan wien voornamelijk het door de Engelschen geleden nadeel toetekennen is) en de van wegen de verdere bondgenoten bijgebragt wordende weerkragt te benemen; waartoe ik tijdens de handeling met hem, welke wegens den afstand niet dan traag konde voortgaan, alle bondgenooten als Soping, Sidenring, Tanette en Goa of Mahoeto, die ook veel naderbij gelegen zijn, aan het Gouvernement op het kragtigste (*heb*?) verbonden; en van hen de solemneelste verzekering van trouw en verkleefdheid aan Zijn Majesteits Gouvernement ontvangen! waardoor Bonij's Koning zig thans bij kwaden wil buiten alle hulp zoude bevinden, in voege dit een en ander Uwe Excellenties hierna overlegde berigten van ieder der gemelde bondgenooten breeder beschreven, zal te vooren komen.

De Koning van Bonij had zedert den jaare 1667, dat de Nederlandsche Compagnie door hem uitgenoodigd en vervolgens ook tegen de Maccassaaren in den oorlog geholpen had, hier zich nimmer aan openbaren oorlog met de Compagnie gewaagd en heeft dadelijk de tegen de Engelschen opgenomen wapenen op mijn sommatie neergelegd en van alle verdere vijandelijkheden afgezien, zo als dat hierboven beschreven is.

De Maccassaarsche Rijksornamenten zijn op aandrang der Engelschen door hem teruggegeven.

De schuldboeten der voormaals verbonden prinsen is of kan althans

gerekend worden door het bestand tusschen Bonij en Tanette tegen de Engelschen — als zijnde Tanette het hoofd der tegen Bonij in 1796 verbonden Prinsen geweest — geheel te zijn vereffend; en door de uitdewegneming van deze twee voorname twistzaken is het Nederlandsch Gouvernement gebragt buiten de voorheen tot ernstige onderhandelingen grond gegeven hebbende verschillen, hebbende het eerste bestaan van den jare 1780, en het andere van 1796.

De onaangenaamheden bij het doen der verthiening kunnen thans geen plaats hebben, daar Bonij, ten minste vooralsnog, geen padivelden onder die van het Gouvernement, zo als hij die te voren had, terugbekomen heeft.

Ook kan men niet welvoegelijk Tanette dwingen wanneer hij verkiest met Bonij, en gevolgelijk niet alleen, bij een Gouverneur te komen, dit na te laten, te meer daar de overige Bondgenooten zig daaromtrent aan Bonij niet storen; hetwelk ook wel door Tanette, zooals dat voorheen zijn vader deed, zal worden (*gedaan?*); en heeft dus mijns wetens het Gouvernement tot nog toe geene vorderingen op Bonij te maken; doch geloove ik, dat de Koning van Bonij dit wel van zijne zijde op het Gouvernement zal doen, ten eijnde de voorheen door hem langs den westoever van Celebes bezeten landen terug te bekomen; waarom ik den Gouverneur Kruythoff bij mijn voormelde nagelaten Memorie heb indachtig gemaakt met hem te raden, daaromtrent de dispositie van Uwe Excellenties in te wagten en den Koning van Bonij van alle diergelijke vorderingen als hoogst nadeelig voor het Gouvernement zoveel doenlijk langs minnelijke wegen af te brengen, en dat, wanneer hij dientengevolge zig naar zijn Land mogt begeven en aldaar blijven, hem daarin niet te storen; uit aanmerking, dat naarmate hij verder van 's Gouvernements bezittingen woont of zich ophoudt, het voordeelig voor het Gouvernement en geruster voor de ingezetenen is.

Dan, met believen van Uwe Excellenties, zal geloove ik, hem en al de Bonieren een groot genoeg kunnen gegeven worden, met, door Uwe Excellenties tusschenwerking, de slaking van den hier door het Engelsch Gouvernement gearresteerde, vervolgens verzonden, en, naar de gerugten op Macasser, thans te Banda zijnde Tomilalang of Bonijs Rijksbestierder, die door den Koning van Bonij als gezant aan het Engelsch Gouvernement alhier gezonden was, te bevorderen, en hem weder naar Makassar te doen overbrengen.¹

Mijn aanmerking hierboven omtrent het nut om den Koning van Bonij zo veel mogelijk en als goedschiks geschieden kan, verwijderd van 's Gouvernements grondgebied te houden, was evenwel nimmer

¹ Dit geschiedde: zie *Herstel* t. a. p. bl. 326—327, zoomede mijn op bl. 421 noot 1 aangehaald *Bestuur in 1817*, bl. 61—62 en bl. 62—64.

mijn voornemen om tot Bonijs onderdanen betrekkelijk te maken; want deze acht ik, zooals dat alle vorige Gouverneurs deden, wanneer zij buiten het gezag hunner opperhoofden op 's gouvernements grond wonen, en zig als onderdanen daarvan in allen opzichte gedragen, voor nuttige, ja ten aanzien van den landbouw ijveriger als alle anderen; en heeft zulks bovendien het voordeel, dat het Boniische volk over het algemeen daardoor zoowel nu als in het vervolg onze goeden wil te hunnenwaards bespeurende, zig met den tijd en wanneer zij zig onder een zagter regering overgebragt gevoelen aan ons gebonden zullen worden; en om deze reden heb ik den Resident van Maros bij mijnen brief, bijlage N°. 36, aangeschreven dezelve in het Marosche te wonen te permitteeren, en aan zekeren Bonier Daeng Staba in geschrift, bijlage N°. 181, op zijn verzoek toegestaan met en benevens nog naar gissing 300 Bonieren op de voorheen door hen bewoonde negorij Tahalleora te blijven huisvesten; hebbende ik ook een diergelijke instantie aan den voormaligen Kalia of hooge priester om te Maros te wonen, dog alleen voor zijn perzoon, ingewilligd.

De Koning van Goa of Makassar heeft een plegtig ceremonieel bezoek bij mij en den heer Gouverneur Kruijthoff gedaan en drie familiare visites zijn door hem en zijn vrouw en kinderen bij mij afzonderlijk afgelegd; ik twijfel geenzints of men kan op zijne goede gezindheid en bereidheid om met zijn magt het Gouvernement steeds bij te staan, veilig staat maken; en het is zeker, dat hij om het tegen Bonij en zijn inwendige rijkszaken in orde en bedwang te houden het Nederlandsch Gouvernement nodig heeft, niettegenstaande hij de Makassarsche Rijksornamenten door de Engelschen uit handen van Bonijs Koning terug bekwaam.

De Engelschen hebben hem van Rijksbestierder tot koning van Goa of Makasser verheven en wegens zijn goed gedrag hunwaards met een goud eereteken begiftigd; zullende hij, met goedvinden van uwe Excellenties, bij naaste gelegenheid als koning der Makassaren van wegen het Nederlandsch Gouvernement dienen te worden erkend en bevestigd. Bij brief van den 24ⁿ October, bijlage N° 214, gaf ik hem kennis van mijn alstoen op handen zijnd vertrek etc., waarop ik in het meest verzekerende antwoord belofte onder eede ten behoeve van het Gouvernement bij zijn brief van den 25ⁿ October, bijlage N°. 221, heb bekomen.

De verscheijning van den koning van Soping is eenelijk tegengehouden geworden, door den toestand van zijn land, veroorzaakt, zo als hij bij zijn brieven, bijlagen N°s 192, 206 en 212 betuigt, uit hoofde der onjusten, waarin hij ter zake van den aanvang van den oorlog tusschen de Engelschen en den koning van Bonij is gewikkeld geworden en waarvan den laatste hij als oorzaak beschouwt; ten minste komt het mij voor, dat zonder de tusschengekomen hulp van dezen Vorst het

met de Engelschen kwalijk zoude zijn afgeloopen; bewijzende de, in antwoord op mijne brieven, bijlagen N°s 13, 135, 154 en 216, van hem ontfangene brieven bijlage N°. 212, dat het het Nederlandsche Gouvernement geheel oprecht is toegedaan en zijn vertrouwen daarop heeft gevestigd; waarom ik geloof dat ook, gelijk op zijn bereidwilligheid, veilig kan gerekend worden; hebbende deze vorst, wegens zijn betoonde hulp aan de Engelschen, van hen een eereteeken bekomen.¹

De koning van Tanette schreef mij bij brief N°. 138 (welke ik van hem in antwoord ontvangen heb, op degeene, die ik hem gelijktijdig met Soping en Sidenring schreef, bijlage N°. 13, en mijn aankomst, het voorwerp mijner zending en zijne oproeping om bij mij te komen inhiel): dat hij zeer verheugd was wegens dat Maccasser door Zijn Majesteit den Koning der Nederlanden zoude worden overgenomen; vervolgens dat op mijn begeerte, zijn volk de wapenen had neergelegd, dog dat hij geen magt had over de Boniers, zonder den wil van hunnen Koning, en dat hij het best dagt, dat ik daaromtrent den Koning van Bonij kennis gaf, betuigende voorts zijne verkleefdheid en hulde voor Zijn Majesteit den Koning.

Bij mijn antwoord op dat schrijven, bijlage N°. 156, gaf ik hem te kennen, hoe aangenaam mij zijn geweest zijn betuigingen van trouw en verknogtheid voor Zijner Majesteits Gouvernement, met herinnering aan de Hollandsche Compagnie, door zijn voorouders bewezene diensten, enz. Wijders, dat het mij aangenaam zoude zijn hem in persoon bevorens mijn vertrek te ontmoeten; waarop Vrijdag den 18 October den broeder van dien vorst bij mij is gekomen, met twee memoriën, bijlagen N°. 204 en 205, hebbende voorts als geschenk van wege Tanette's koning medegebragt een slavin, welke ik tot dispositie van Uwe Excellenties bij den Gouverneur Kruijthoff heb in bewaring gesteld, en hem op den 25ⁿ daaraanvolgende een voor 's Gouvernements rekening ingekochte rol zijde stof en dito fluweel, beide zeventig ropijen gekost hebbende, als tegengeschenk gezonden; wordende bij gemelde Memoriën in substantie te kennen gegeven, dat de koning van Tanette gaarne in persoon wilde bij mij komen, dog dat hij daags vóór zijn voorgenomen afreize door ziekte aangevallen verhinderd was en daarom in zijn plaats zijnen broeder afzond, dien ik evenzeer mogt vertrouwen als hem zelve, en welke hij, ten blijke daarvan, ter hand had gesteld de ornamenten, die zijn voorouders van de Hollandsche Compagnie ontvangen had; wordende bij deze memorie ook gesproken over het roofzugtig gedrag van Kraeng Tjinrapole, en omtrent zekeren Europeaan, de Lort genaamd, door mij bij brief, bijlage N°. 156 van hem opgeijst; alzoo ik was onderrigt, dat deze zich bij dien vorst of in zijn land onthield.² Te verstaan werd gegeven, dat er werkelijk een

¹ Verg. bl. 428—429.

² Over dien De Lort zie hiervóór op bl. 441 de verwijzing.

Europeaan bij hem geweest was, dog direct weder naar het land van de Bonies was vertrokken, dat hij denzelve bij brief zoude opeijtschen en vervolgens overgeven. Dit had een wederschrijven, bijlage N°. 207, van mijn kant ten gevolge, inhoudende een nadere nitnoodiging om bij mij te komen, ten eijnde met hem over vele zaken te spreken en sommige nodige schikkingen te beraānen; terwijl ik hem ten aanzien van Kraeng Tjinrapole verwittigde, dat ik hem als een slegt mensch beschouwde, dog dat ik gedacht had, alvorens ernstiger maatregelen in het werk te stellen, te moeten beginnen met hem eerst door boodschappen en bedreigingen tot zijn pligt te brengen. Dan vóór en alleer ik hieromtrent een antwoord konde erlangen, bragt mij de Malijer Dramang een brief, bijlage N°. 209, door hem van dien vorst ontvangen, behelzende drie pointen, weswege hij zig bij mij moest informeeren, te weten, in substantie

Eerstelijk, dat zijne oude wetten en gewoonten niet zouden veranderd en hij als voorheen bij de Ed. Compagnie als een zoon moge blijven en erkend worden.

Tweedens, dat hij niet van den Koning van Bonij zoude worden gescheijden.

Derdens, dat de broederschap tusschen den Koning der Nederlanden en den Koning van Bonij mogt blijven stand houden, dog zo de Koning van Bonij daartoe niet mogt inclineeren, het een blijk was, dat hij hem ook niet wilde hebben, en dan zoude hij niet kunnen voorwenden, dat hij hem verstoten had, maar blijken dat hij, Koning van Bonij, hem niet begeerde; en verder dat Tanette niet behoefde bij de Compagnie gebragt te worden, maar dat hij zich eenelijk schaamde, omdat hij reeds met hem (: namentlijk de Koning van Bonij:) te zamen was, als zullende dat misschien anderen ten voorbeeld strekken, en voorts eenige wartaal omtrent Kraeng Tjinrapole.

Bij mijn ernstig antwoord van den 22ⁿ October, bijlage N°. 24, heb ik dien vorst gerustgesteld en verzeekerd, dat geene verandering zoude worden gemaakt omtrent zijne oude gewoontens, dat Zijn Hoogheid niet buiten eigen wil, van den Koning van Bonij zal worden gesepareerd, als dan, wanneer de Koning van Bonij zig als vijand van den Koning der Nederlanden gedraagt, gelijk ook, dat de goede vriendschap tusschen Zijn Majesteit den Koning der Nederlanden en Bonijs vorst zal blijven stand houden, tenzij de gemelde Koning dezelve door woorden of daden mogt verbreken, en dus de belofte zijner voorvaderen vergeten hebben: en dat ik vertrouwde, dat Tanette hem dan verlaten en zig alleen aan het Nederlandsche Gouvernement en diens vrienden zoude houden; want dat het zeker was, dat de vijanden van Zijn Majesteit den Koning der Nederlanden ook die van Tanette en van alle bondgenooten van den Koning der Nederlanden moeten zijn. Voorts, dat ik ook buiten twijffel rekende, dat Tanette door niemand bij het Nederlandsch Gouvernement behoeft te worden gebragt;

laastgemelte koning Quitchil Mousim Mallakuldin, den 2^{den} January 1715 voorgevallen, den 2^{den} September daaraan ten desen kastele Orange in een vergaderinge, met 6 stux Batchianse rijkxgroten gehouden, overeengekomen zijnde om op approbatie van den Hoogedelen Heere Gouverneur-Generaal en de Edele Heeren Raden van India in plaetse van evengemelte afgestorven Quitchil Mousim Mallakuldin tot koning over 't rijk van Batchian te verkiesen den Kitsjily Kia, nu Biancoe Siry Oellah genoemd, soo is 't dat op heden Syne gemelte Hoogheyt en de rijkxraden van Batchian wederom byeengekomen, soo voor hunselven als voor hare onderdanen en nakomelingen, beloven en sweeren den inhoude van voorgemelte contracten van de jaren 1653, 1656, 1667, 1682 en 1703, haar voorgelesen, en die sy als hier g'insereerd houden, volkomentlijk en heyliglijk te sullen naarkomen en doen naarkomen ende opvolgen, sonder daarvan in het minste aff te wyken ofte naarlatig te zijn, mitsgaders ook alle andere contracten, die door zyne voorsaten met d'E. Comp^{ie} of door derselver toedoen zijn gemaakt.¹⁾

Aldus gedaan, vernieuwt, overeengekomen en vastgesteld, mitsgaders op de Mahumedaanse wyse besworen, onderteekend en verzegeld in 't casteel Orange tot **Ternaten**, ady 5 September anno 1715, by voorschreven heer koning, g'assisteert met des-selvs rijkxgrooten, den **Hoeccum-Doebboe-Doebboe, Quimelaha-Marsaoly-Cadiem, Ngoffamaniras-Latta-Latta, Maladauw en Poeloematta**, benevens eenen, genaamd **Bessy**.

En vanwegen d'E. Comp^{ie} mede ondertekent door den E. Heer gesaghebber **Jacob Cloeck**, den capitain **Caspar Vogels**, den coopman **Joannes van Alphen**, nevens de onderkooplieden **Adriaan van Leene** en **Henrick Bruynink**, als raden van opgedagte E. Heer gesaghebber.

Onder stond: Accordeerd, en getekent: **Pr Heytzick**, eerste clercq provisioneel.²⁾

¹⁾ Bedoeld kan zijn een verdrag van 10 December 1660, aan HEERES niet bekend. Zie *Corpus* II, blz. 338 en 339.

²⁾ Deze geschiedenis had nog een staartje. Bij resolutie van 24 December 1715 keurde de Hooge Regeering dit eigenmachtig optreden van Cloeck niet goed en weigerde haar approbatie aan de verkiezing te hechten. In haar brief naar Ternate van 21 Januari 1716 lezen wij: „Soo moeten wy seggen, dat het een en 't ander ons ten hoogsten onaangenaam en bedenkelijk is te voren

voor hem en zijn nazaten, waardoor hij verklaarde zig en het land van Sidenring vaster aan het Gouvernement te zullen verbonden achten, en op de bescherming van Zijne Majesteijt te vertrouwen.

Hierop heb ik den 16ⁿ daaraan volgende den brief, bijlage N°. 201, in antwoord gezonden, met een nadere noodiging, om al was het zonder statie of gevolg, zo spoedig mogelijk tot mij te komen, verklarende deswegen mijn vertrek naar Batavia gaarne een paar dagen te zullen uijtstellen. Dan hierop heb ik geen antwoord ontfangen, maar is mij door een brief van den 30ⁿ October, bijlage N°. 223, van den gouverneur Kruithoff bekend geworden, dat die vorst den 28ⁿ, of daags na mijn vertrek, te Maccasser was gekomen, en den 29ⁿ een bezoek bij hem had afgelegd ¹, bij welke gelegenheid hij zich had uijtgelaten van gevoelen te zijn, dat de rust op Celebes nog verre af was van hersteld te wezen, met verklaring de redenen daarvan niet te kunnen opgeven; maar dat hij had aangenomen hem, Gouverneur, door zijn zendeling van alles te laten onderrigten, hetgeen egter eenelijk was uijtgekomen op eene schriftelijke Memorie van den 30ⁿ October, bijlage N°. 224, door gemelden zijn zendeling den Gouverneur ter hand gesteld, welke niets anders behelsde dan verzekering onder eede van trouw en welgezindheid voor Zijn Majesteijts Gouvernement.

Bij den aangehaalden brief van den gouverneur Kruithoff wierd ook gevonden een nader verzoek van dien vorst, als dat waarvan hiervoren geschreven is, om namentlijk met een eereteeken als aan Tanette in vorige tijden is vereerd, bestaande in een gouden plaat, aan een keten met twee in elkander gevouwen handen daarop gedreven of ingegraveerd, dan wel een andere toepasselijke gravure, door het Gouvernement te worden begiftigd.

Ik neem de vrijheid dit verzoek Uwe Excellenties met mijn voorspraak geschraagd, voor te dragen, te meer daar die vorst zig tot zijn tegenwoordigen tachtigjarigen ouderdom altijd ten aanzien van het Gouvernement onberispelijk heeft gehouden en ook omdat hij wezenlijk als de sterkste bondgenoot door het bezit van geldmiddelen kan geacht worden te zijn, terwijl zijn eerezucht daardoor merkelyk zal gestreeld, en hij en zijn nazaten daardoor meer aan het Gouvernement zullen verbonden worden. En is het hierom ook, dat de gouverneur Kruithoff mij heeft aangeschreven hem daarin tot voorspraak te zijn, en dat hij hem een vermeerdering van eerbewijzing, gelijk met de door de Engelschen hem toegekend, heeft gegeven. ²

Hierboven op onderscheide plaatsen en bij mijne voorlopige narigten reeds gewag zijnde gemaakt van Kraeng Tjinrapole, zal het hier het gevoegelykste zijn, hem eenigzints nader te doen kennen en van hetgeen met hem is voorgevallen verslag te doen.

¹ Verg. *Herstel* t. a. p. bl. 322.

² De regeering kende dit eereteeken toe: zie *Herstel* t. a. p. bl. 321 en mijn *Bestuur in 1817* t. a. p. bl. 65.

worden. Op welke ik den 16ⁿ October een submise boodschap in geschrifte bijlage N°. 202 van hem heb ontvangen, waarbij hij zig tragt te verontschuldigen tegen de bezwaren, die ten zijnen laste bij mij waren ingebracht; voorgevende op Pankajene of Siang alles naar de order van den Gouverneur en zijn broeder, den Koning van Bonij betragt en geen kwaad gedaan te hebben; en eijndelijk verzocht hij, dat de Gouverneur geen kwaad van hem zal geloven, alzo men hem in ongeluk wil stooten; en dat hij niet anders wil doen dan de Gouverneur met deszelfs broeder den Koning van Bonij te doen vereenigen etc.

Daar ik evenwel in dat alles niet konde berusten, heb ik den voormelden zendeling Baba daags daaraan, of op den 17ⁿ October gezonden met de schriftelijke boodschap, bijlage N°. 203, welke de nadere bezwaren tegen zijne wederregtelijke daden inhoudt met sommatie om zig van 's Gouvernements grond te verwijderen, waarop ik van hem de mondelinge boodschap in antwoord bekwam, dat hij naar den Koning van Tanette zoude gaan, alzo deze hem daar ten tijde der Engelschen had geplaatst; verhalende mijn teruggekomen zendeling, welke mij tegelijk het antwoord had gebragt, dat Kraeng Tjinrapole alles tot zijn aftrek in gereedheid maakte, maar niettegenstaande dit — en dat ik den 31ⁿ October van het vertrek der twee van de Engelschen overgenomen kanonneerbooten naar de Noord, ten eijnde door eene bekruijsing aldaar Zijn Majesteits vlag te vertoonen en den zeeroof te bewaken, heb gebruik gemaakt om zig bij dezen Kraeng Tjinrapole te vervoegen en hem nogmaals aan te zeggen, dat hij vertrekken moest — is mij egter bij de brief van den Gouverneur Kruithoff van den 31ⁿ October, bijlage N° 223, voorgekomen, dat gedagte Prins op mijne laatste zending nog geen beweging maakte om van Pankadjene te verhuizen; maar alleen gezegd had, dit te willen doen; dog alvorens daarover den Koning van Tanette te moeten spreken. Zoodat het den Heer Gouverneur Kruithoff voorkwam, dat het ten laatste noodzakelijk zal zijn hem door geweld van wapenen van daar buiten 's Gouvernements grondgebied te drijven.

Te Boelecomba speelt een andere diergelijke ondeugende Bonijische Prins Arong Tjina genaamd, een rol, maar weinig verschillende van die van Kraeng Tjinrapole te Pankadjene. Bij een brief van den civielen Resident aldaar, bijlage N°. 152, schrijft hij, dat hij verplicht is geweest bij den eerste, dog binnenlands wonende Prins Aroe Ponre, over het gedrag van den gemelden Prins Aroeng Tjina te moeten klagen; waaromtrent ik hem de noodige orders heb gegeven bij mijn brief, bijlage N° 178.

Het met de Celebesche vorsten en wat daaromtrent gedurende mijn aanwezen en ook vroeger met de tegenwoordigen staat van zaken in betrekking staande, is voorgevallen, zo kort en zakelijk mogelijk ver-

handeld hebbende, zal ik, daarvan afstappende, nog opmerken, dat het ten volle blijkt, invoege dit van de vroegste tijden ontdekt en buiten twijfel getrokken is, dat de staat der zaken onder en met de Inlandsche vorsten op Celebes, nimmer op een geheel rustige en vast geregelden voet kan zijn, zal noch mag worden gebracht; waartoe zelfs het altijd noodig, nuttig, ja onvermijdelijk systema van de zijde van ons Gouvernement, om een evenwigt tusschen die vorsten daar te stellen, ter vermijding van oorlogen, en een talrijk garnizoen op Maccasser met zware kosten te moeten onderhouden — — —

Daar er nu geen vredebreuk tusschen die vorsten en het gouvernement had plaats gehad, en zij allen zonder de minste tegenstribbeling zich hebben bereijdt getoond aan hunne bondgenootschappelijke verpligting te voldoen; terwijl de bij een nieuw contract te maken bedingen, zonder een gevolg van een van onze zijde met overwinning geeijndigden oorlog te zijn, niet veel, ja mogelijk geen het minste voordeel zouden kunnen aanbrengen; maar daarentegen aan de vorsten gelegenheid geven, om het oude of Bongaijs contract als verbroken te beschouwen en het volk, welke hetzelfde als een religiezaak vereerd, van ons, en onder malkanderen, zich ontbonden achten.

Ofschoon ik bij mijne eerste bijlagen N°s. 13 en 30 de vorsten uitnoodigde om met mij een bondgenootschappelijk verbond aan te gaan; en zulks met alle voordeelige trekken afschetste, hebben zij geen van allen daarop bij hunne brieven, hoe voldoende deze anders waren met een enkeld woord geantwoord; zeker gevoelende, dat ook voor hun daarbij geen winst zoude te halen weezen; hebbende ik, dit ontwarende, en na de afvaardiging mijner voormelde brieven ervaren, dat de Engelschen het Bongaijs of bedoeld oud contract van 1667 met uilating van het 6^e en 27^e artikel hadden in werking gelaten; ook vervolgens daar van beseffende, dat men op dezelve had gezworen, (*heb ik deze zaak in het midden gelaten?*) ten einde daaromtrent (*op?*) Uwer Excellenties goedvinden niet vooruit te (*loopen?*)

Intusschen hebben zij de staatsverwisseling in de Nederlanden begrepen, en dat in de luisterijke macht van Zijn Majesteit de Koning is overgegaan het voormaals in de Hollandsche Compagnie gerust hebbend gezag erkend(?), en hen daaraan bij hunne brieven solemneel gebonden, uitgezonderd de Koning van Bonij, van welke nog geen brief was ontvangen, nog tot den 30ⁿ October op Maccassar aangebragt.

Hoezeer ik gewenscht heb nog eenige dagen op Maccassar te vertoeven, ter ontfangst van een brief van dien Koning, en ook werkelijk mijn vertrek daarom twee dagen uijtstelde, gebood mij de op komen zijnde kering van het droge saijsoen, alzoo ik, wanneer hetzelfde verlopen was tot de maand Maij of Junij aanstaande jaar had moeten op Maccasser blijven, mijne terugreis aan te nemen. Ook zoude zo een lang verblijf, mijns inziens, zijn geweest verre beneden de waardigheid

van Zijn Majesteijts Gouvernement: de Koning van Bonij in zijn ten top gekoesterde hoogmoed gesterkt, en hem veelligt in het verwaand gevoelen gebragt hebben, dat men tot wat prijs ook, zijn vriendschap behoorde af te koopen, en zo lang als hij dat goedvind naar de komst van zijn perzoon of wel van zijn brieven te wagten; hetwelk de overige bondgenoten welhaast zoude hebben opgemerkt, en van een verderfelijke invloed en uitwerking op dezelve geweest zijn.

Temeer nog was het onnoodig, daar Bonij's Koning op mijn sommatie dadelijk na mijn komst, alom de wapenen had doen nederleggen en het volk, dat naar Maros tegen de Engelschen opkwam, dat zelfs zonder order van dien vorst in te wagten, had gedaan! terwijl degene, welke zig nog hier en daar op en aan 's Gouvernements grond bevindt, Craeng Tjinrapole en Aroeng Tjina niet uitgezonderd, geen oorlog-molesten uitvoeren, hetgeen te klaarder wordt, als men overweegt, dat de Engelsche bezetting op Boelecomba tusschen 2 a 300 man was, en die van ons uit omtrent 50 hoofden bestaat.

Het Gouvernement had, noch heeft, geen vorderingen op Bonij te maken; alle voorheen stof tot twist met deze gegeven hebbende zaken, door en bij den oorlog zijn weggenomen. Mogt Bonij daarentegen eenige vordering hebben gemaakt of nog maken op de landen of perceelen, welke hem van ouds in leen gegeven en door hem tot 1814 bezeten zijn, zoude men (*daarmede niets zijn gevorderd?*), zo min met het van de hand te wijzen als toe te staan. ¹ Indien Bonij's Koning zig behoorlijk omtrent het Gouvernement gedraagt, is mijn tegenwoordigheid daar geheel onnoodig. Gedraagt hij zig onbehoorlijk en dreijgt hij met de wapenen, zal men verweerender wijze moeten te werk gaan en zoude dit ook het geval zijn geweest, wanneer ik daar zelf met behulp van Zijn Majesteijts schip Admiraal Evertsen was gebleven. Terwijl Bonij's Koning 8 of 14 dagen later had verklaard zich vredig en rustig, met één woord naar verlangen, te zullen gedragen, dan was toch de terugrijse verlooren en het Gouvernement in nuttelooze kosten gewikkeld. En zouden Uwe Excellenties niet dan na verloop van 6 a 7 maanden een geheel verslag mijner verrigtingen kunnen bekomen hebben, en daardoor verstoken gebleven zijn van dispositiën omtrent dat etablissement te nemen, en uit te vaardigen, waartoe nu dagelijks zal gelegenheid wezen. Daar boven, al het aangehaalde (*wijst er op, dat?*) bij mijn vertrek alles in goede rust en geen storing daarvan te voorzien was, zooals dat majoor Dalton ook bij zijn brief van den 7ⁿ October, bijlage N°. 165, vertrouwt en mij daarmede geluk wenscht.

Ten vervolge van dit hoofddeel mijner verrigtingen, moet ik Uwe Excellenties ter kennis brengen, dat ik ten aanzien van het eiland

¹ Ik lees na het *zoude men*: „daarin, niets voor nader diendwegen bekomen order van Uwe Excellenties hebben kunnen uitvoeren”.

Boeton niets heb kunnen ervaren, nog wegens het saijsoen brieven derwaards doen overbrengen; hetwelk laatste bij de moesonkeering zal geschieden, en waartoe ik ook een brief tot bedeeeling van den overgaaf van het Gouvernement Maccasser enz. aldaar heb agtergelaten; zijnde door den Sultan en Rijksgrooten slegts het eerste jaar van hun komst, aan de Engelschen hun jaarlijksche gewoone gezanten gezonden omdat zij zeer te onvreede zijn over de receptie bij die geleegenheid ¹.

Omtrent Timor, Bima en Sumbawa heb ik tot dusverre geen narigt erlangd, maar verwagte hetzelfde dagelijks overeenkomstig de aan de Residenten gegeven orders.

De Regenten van 's Gouvernements landen heb ik provisioneel, zo wel dezulke welke reeds bij mij te Maccasser zijn geweest als die om den afstand, als anderszins nog niet hebben kunnen aldaar komen, zodanig onder het Gouvernement gecontinueerd.

Die van de afgelegendste Zuiderdistricten onder de Residentie Boelecomba hebben zig volkomen wel en vertrouwd onder het voormalig en nu jongst naar het getuijgenis van majoor Dalton bij zijn Memorie bijlage N° 166, onder het Engelsch bestier tegen den Bonieren gedragen, reden waarom men hen ook wapenen van het Gouvernement, zo wel ten tijde der Engelschen als nu weder bij ons heeft toevertrouwd.

Kunnende over het algemeen (*deze*?) getuijgenis van die om de Noord maar in het geheel niet gegeven worden en waaromtrent in der tijd wel eens een onderzoek enz. zal moeten plaats vinden; terwijl ik als een reden daarvan beschouw te zijn, de door huwelijken, vermaagschapping van velen derzelve aan Boegineeze Prinsen en onderdanen.

Eindelijk zal Uwe Excellenties dispositie dienen te nemen of de door de Engelschen afgeschafte homagiegift van twee slaven, welke het voor lang door Compagnies wapenen ten onder gebragte en zedert als Gouvernements wingewest onderdanig geweest zijnde rijk van Sandrabonij jaarlijks tot een bewijs van ondergeschiktheid en als vrijkoping van het Gouvernement heeft moeten leveren, daarvan voor den vervolge zal bevrijd blijven; hetgeen ik de vrijheid neem Uwe Excellentiën voor te dragen, te meer daar dit het eenigste volk van alle op deze kusten overwonnenen is, welke aan die vernedering onderhevig bleef, terwijl zij zig altijd stil en gehoorzaam gedragen ².

Nemende ik de vrijheid ten aanzien van minder aangelegen zaken en dezulke aan welke geene verdere uijtbreiding in dit hoofddeel konde worden gegeven, zonder hetzelfde aan een bovenmatigen inhoud onderhevig te maken, en ook door dubbelde verhalen lastig te wezen, mij te gedragen aan de bijlagen, het door mij gehouden verbaal en memorie aan den Heer Gouverneur Kruithoff nagelaten.

¹ Verg. bl. 431.

² Verg. bl. 435 noot 1.